

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

PAA GRUNDLAG AF DEN AF H. WEITEMEYER UDGIVNE 3. UDGAVE
OG UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDGIVET AF

GUNNAR KNUDSEN

VII. BIND

AARHUS AMT · VEJLE AMT

KØBENHAVN 1926

G. E. C. GADS FORLAG

(FREDERIK GAD)

Fredericia.

1655

Fredericia Købstad ligger i Elbo Hrd. under $55^{\circ} 34' 10,95''$ n. Br. og $2^{\circ} 49' 7''$ v. L. for Kbh. — $9^{\circ} 45' 33''$ ø. L. for Grw. — (beregnet for den nu nedrevne Mølle mod N. paa Prins Christians Bastion, hvor Købestævnet senere er opført) paa en Odde, tidligere kaldet Bersodde, der næsten i en ret Vinkel skyder mod S. ud i Lille-Bælt. Byen ligger paa et i det hele lavtliggende, jævnt Terræn i smukke og afvekslende Omgivelser; kun mod V. og mod NØ. i Trelde-næs hæver Terrænet sig noget. Det højeste Punkt i Byen indenfor Voldene er mod N., c. 14 m, mod Ø. 13 m, mod SV. kun c. 2 m. Byen ligger omtr. 22,5 km SØ. for Vejle og omtr. 19 km ØNØ. for Kolding (ad Jærnbanen henh. 27 og 21 km) samt omtr. 2 km N. for det paa Fyn liggende Strib Færgested og 7,5 km NNØ. for Middelfart. Den har et fra andre Købstæder væsentligt forskelligt Præg og vidner i hele sit Anlæg om sin Oprindelse, idet den blev anlagt midt i 17. Aarh. af Fr. III som Fæstning og Værn for Nørrejylland. Den har Form som en Kvadrant, hvis Bue, som vender mod N. og V. og dannes af de gamle Volde med deres Bastioner og Grave, er c. 1,8 km, medens Radius er 1,4 km. De henvend 1,25 km lange Hovedgader er snorlige og skærer hinanden i rette Vinkler i Retningen N.-S. og V.-Ø. Hovedgaderne er usædvanlig brede, omtr. 15,7 m (Kongensgade endog 18,8 m), et Par mindre Stræder dog kun 8 m. Den oprindl. Plan, der senere nøjere udformedes under Fr. IV og approberedes af ham 1728, er fulgt saa nøjagtigt, at de 25 af de nuv. 33 Gader med deres Navne findes paa den. Den viser, at det var Meningen at gøre Byen til en stor By („Jyllands Hovedstad“), hvad der dog aldrig lykkedes. De udlagte Grunde^{*)} forblev ubebyggede og benyttedes for en Del til Haver; først i Slutningen af det 19. Aarh. er de store, ubebyggede Strækninger mod SV. og NØ. blevet bebyggede og endnu senere Arealerne mod Ø. og SØ., der først er blevet bebyggede efter Demarkationsvangens Ophævelse i 1909, der ligeledes muliggjorde en større Bebyggelse i Havebystil af Terrænet udenfor Voldene. Mod NV. fører gennem Prinsens Port og Danmarks Port Landevejen til Vejle og Kolding. De vigtigste Færdselsaarer er Danmarks-gade, Jyllandsgade og især Gothersgade og Oldenborggade.

Byen har 1926 33 Gader og Stræder og 6 Torve og Pladser foruden 32 Veje paa Terrænet udenfor Voldene. Købstadsgrunden med tilhørende

^{*)} Ifl. Planen var 2826 Grunde bestemte til Bebyggelse, og i den derefter udarbejdede Grundbog, hvori hver Grunds Størrelse er opgivet, er dens Grundskyld fastsat til 2777 Rd. 88 Sk., hvori dog ifl. Reskr. af $20/4$ 1798 afgaar 1066 Rd. 64 Sk. for nogle Enge og den saakaldte reformerte Mark, som ikke var inddelte til Bebyggelse. For at faa Nybyggere til at nedsætte sig tilstedede Byens Privilegier enhver fri Byggegrund og en betydelig Jordlod i Marken. Men da den Jord, som var bestemt dertil, inden kort Tid var uddelt, fik de senere Nybyggere i Stedet for en Jordlod Ret til at lade et vist Antal Kreaturer græsse paa B. ens store Fælder, navnlig i Hannerup Krat og paa Hyby Fæled. I 1800 og 1801 udskiftedes Byens Jorder (omtr. 3000 Td. Ld., af 353 Td. H.) ifl. kgl. Res. af $12/3$ 1796, og af Fæleden uddeltes en Del blandt de dav. Grundejere i Stedet for Græsningsretten; Resten forbeholdtes til Uddeling blandt senere Nybyggere. Enhver Nybygger fik 3000 □ Al Jord efter Takst 24 for hver Daler Grundskyld, der hvilede paa hans Byggeplads; ved Kancelliskr. af $11/6$ 1846 blev Jordloddernes Størrelse nedsat til 1000 □ Al for hver Dalers Grundskyld. Saaledes har enhver Nybygger uden Betaling faaet Byggegrund og, naar Grunden var bebygget, ligeledes uden Betaling, en Jordlod i Marken, indtil denne Bestemmelse hævedes ved Res. af $21/3$ 1858.

Markjorder udgør 1968 ha, og der var $\frac{1}{2}$ 1921 1814 Gde og Huse. Af Arealet var i 1919 748 ha besaaede, 661 Grønfoder og Græsning, 51 Brak, 139 Haver o. l., 69 Skov, 270 bebygget Grund, Veje o. l. og 9 Vandareal. Det saml. Hartkorn var 1905 351 Td. Der fandtes 284 Ejendomme i den egl. Købstad med 206 Td., 194 Jordbrug med Avlsbygninger paa Markjorderne med 118 Td. Hk. Paa Markjorderne ligger bl. a. *Hannerup* (1488 Handorp), Hse med Teglværk, og *Hannerup Krat* med Pavillon, *Fuglsang Skov* og *Eksercerpladsen*.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var 1924 73,377,000 Kr. Ved Vurderingen til Ejendomsskyld 1924 udgjorde den samlede Vurderingssum 60,793,000 Kr., deraf Jordværdien (Grundværdien) 15,654,000 Kr.

Af Byens offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes:

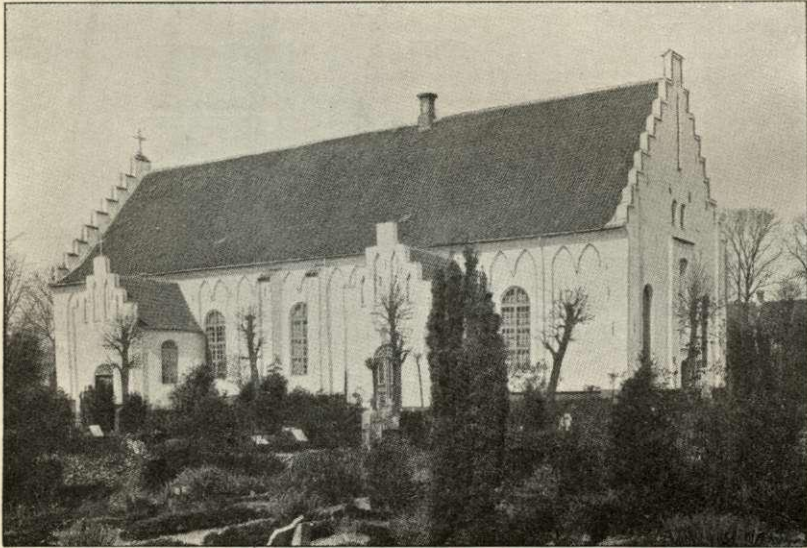
Trinitatis eller **Danske Kirke**, ved Danmarks-, Kongens- og Dronningensgade, var opf. 1655 af Bindingsværk og Materialer fra den nedbrudte Ullerup Kirke og laa dengang mere mod SV. paa Kirkegaarden, men paa Grund af Brøstfældighed ombyggedes den 1689 af Grundmur, som den nu staar. Paa Skibets Sydside er indsat en Kampesten med Frederik III's Navnetræk og Datoen $\frac{29}{5}$ 1655, paa hvilken Dag Kongen knælede paa Stenen, da han lagde Grundstenen til Kirken, saaledes som det staar at læse paa en Trætavle underneden, hvor det ogsaa fortælles, at Kirken blev ombygget 1689 efter Chr. V's Brev og Bevilling og ved Stiftamtmd. F. E. v. Speckhans og Biskop Chr. Lodbergs Befordring, samt at den blev indviet $\frac{29}{7}$ 1690 og da kaldet Trinitatis Kirke. Kirken, hvis Murstensmure senere er cementpudsede, bestaar af Skib og Kor ud i eet samt to større Udbygninger mod S. og to mindre mod N. Langhuset, hvis indiv. Længde er 38 m og Bredde 13 m, er dækket af et hvælvet, pudset Træloft; dets vestl. Parti er afdelt til Forhal; mod V. og Ø. har Langhuset Trappegavle (paa sidstn. staar: 1689); Sidefaderne er led-delte ved Arkadeblindinger med to Spidsbuer i hvert Felt. De sydl. Udbygninger, der er henh. Sakristi og Ligkapel, har ogsaa Trappegavle og Blindinger; de nordl. Udbygninger, der tidligere har været Opgange til Pulpiturerne, benyttes til Materialhus og Varmeapparat. Klokkerne hænger i Vestgavlen. Kirkens Trævinduer er mest af rundbuet Form. Ved en Restauration 1890 forhøjedes Vinduerne, og Loft og Vægge dekoreredes (Maler Simonsen). To af Kirkens Vinduer forsynedes ved en Restauration af Kirken 1903 med Glasmalerier, skænkede af Fabrikant Seidelin og Avlsbruger N. Hansen. Altertavlen, skænket 1692 af Tolder Peder Skov og stafferet 1703 paa Bekostning af Toldforvalter Joh. Banner, er rigt udskåret i Barokstil med et Hovedmaleri (Leon. da Vincis Nadvere, Kopi fra c. 1845 af Gamborg) og ovenover Himmelfarten. To store Messingalterstager og to mindre af Malm, de sidste fra 1664 og skænkede af Niels og Geske Berentsen. Messehagel fra 1690, skænket af Jakob Ross og Birg. Risum. Udsk. Prædikestol i Barokstil fra 1690; paa Fyldingerne Evangelisterne, paa Trapperækværket Moses og Aron.

1 Vandtaarn	20 Administrationsbygning (Militær)	38 Realskoler
2 "Dansk Købestørne"	21 Apotek-Akseltorv	39 Monument for Olaf Rye
3 Monument for Lunding	22 National (Varieté)	40 Skt. Knuds Kirke (Katoisk) med Skole og Skt. Josephs Hospital
4 Stiftelse (Den Johnsonske)	23 Bomuldsspinderi	41 Raadhus
5 Melkefabrik (for Eksport)	24 Højere Almenskole (Kommunal)	42 Monument for Bülow
6 Administrationsbygning (Kommunal)	25 Præstegårds Kirke	43 Michaelis Kirke
7 Missionshus	26 Hømpegravnen	44 Borgerskole
8 Monument (Landsoldaten)	27 Stiftelse (Geelmuyden-Jaunsenske)	45 Metalvarefabrik
9 Hovedvagten	28 Eksercerhus	46 Posthus og Telegrafstation
10 D.D. Spritfabrikker	29 Reformert Kirke	47 Jernbanehotel
11 Hotel Victoria	30 Døtreskolen	48 Hotel Fredericia
12 Spare- og Laanekasse	31 Sygehus (By- og Amts-)	49 Tøjhuset
13 Fredericia Priortbank	32 Sygehus (Garnisons-)	50 Højsskolehjem
14 Landmandsbanken (Filial)	33 Stiftelse (Den Bruunske)	51 Ildkammer
15 Hotel Danmark	34 Borgerskole	52 Badeanstalt (Romersk)
16 Apotek (Löve)	35 Gasværk	53 Spoolsyrefabrik
17 Teater	36 Elektricitetsværk	54 Slagtehus
18 Telefoncentral	37 Teknisk Skole	55 Mindestøtte for Peter Buhl

Efter Generalstabens Revision 1924.

Interessant romansk Granitdøbefont med Rundbuefrise og figurlige Fremstillinger paa Kummen (vistnok fra den nedbrudte Kirke i Ullerup ligesom ogsaa to udhugne Granitsten ved Indgangen); over Fonten en i Barokstil udsk. Himmel. Orgelet, over Forhallen, er skænket af Fr. VII, da han 1857 besøgte Kirken, og indviet 1861 efter en indv. Restauration af Kirken, hvorved nogle ældre Pulpiturer langs Væggene fjernedes. I Skibet 3 Malmlysekroner, skænkede 1) af Joh. Nielsen og Else Lavesd. 1712, 2) Svend Mortensen og Else Jørgensd. Torsk 1692 og 3) Byfoged Gregers Blichfeld og hans to Hustruer 1692. I Koret en stor Messinglysekrone, skænket 1705 af Hans og Jens Bonnisen. Paa Korets Sydveg og lille Epi-

Trinitatis Kirke.

tafium over Præsten Christen Borch, † 1717, med to Hustruer og 12 Børn, og sammesteds en Stenmindetavle over Hans Marcussen til Rask, † 1764, hans Hustru Catharina og hendes 1. Mand Byfoged Laur. Ammitzbøll.

Paa den endnu benyttede 2,2 ha store Kirkegaard omkring Kirken findes ud mod Kongensgade Kæmpegraven over de ved Fredericia $\frac{6}{7}$ 1849 faldne c. 500 Soldater, en med Bøgetræer beplantet, firkantet Gravhøj, der omgives af en 130 m lang og 1,4 m høj Ringmur af Granitkvadre, paa hvilke de faldnes Navne; over Muren ud mod Gaden er anbragt et Bronzebasrelief (to Krigere sænker en falden Kammerat i Graven) af H. V. Bissen; Monumentet, der har kostet 10,129 Rd. (frivillige Bidrag), indviedes $\frac{6}{7}$ 1853. Paa Kirkegaarden er der ogsaa et af Fr. VII (da han som Prins opholdt sig i Byen 1834-39) rejst Mindesmærke (en Bavtasten med et Sværd) over de jyske Dragoner, der ved Byens Indtagelse af de svenske $\frac{24}{10}$ 1657 lod sig nedhugge til sidste Mand (jfr. ndfr. under Byens Historie). Paa Kirkegd. er begr. Mejerikonsulent J. Nissen Dall (Mindesmærke, Granitsten med Portrætre relief af Billedhugger Aksel Hansen, afsl. $\frac{28}{7}$ 1909).

Ved Kirken, der er selvejende, er ansat en Sognepræst og en residerende Kappellan, hvilken sidste tillige er Sognepræst til Vejlbj. Kirken ejede ved Udgangen

af 1925 19,628 Kr. og havde ingen Gæld. — Ifl. kgl. Res. af $\frac{26}{2}$ 1910 benyttes Kirken tillige af de døvstummes Menighed, der har sin egen Præst.

Michaelis Kirke, Vendersgade, Garnisonskirke, tidligere kaldet *Tyske Kirke*, da der fra Begyndelsen kun prædikedes tysk i den; fra 1. Halvdel af 18. Aarh. prædikedes der afvekslende tysk og dansk, i 19. Aarh. prædikedes kun tysk enkelte Gange aarl., fra 1864 er Sproget udelukkende dansk. Sit nuv. Navn fik den først 1722 (se Kirkeh. Saml. 2. R. III p. 181 og 4. R. VI p. 191). Den blev opf. 1665-67 (indviet $\frac{1}{6}$ 1668) ved Hjælp fra alle Kirker i Danmark. Oprindelig af Bindingsværk er den senere efterhaanden ombygget af Grundmur. Koret gen-

Trinitatis Kirkes Indre.

opførtes 1722, Sydsiden og Vestgavlen ombyggedes 1741-42 (Stentavle over Døren), Nordsiden 1761 (ved de jyske Kirkers Hjælp), og endelig begyndte man 1763 paa Opførelsen af det lille Taarn, som helt ombyggedes i 1828. Kirken, der blev restaureret 1872, er nu helt af Mursten, udvendig hvidkalket, og bestaar af Skib og Kor ud i eet samt Taarn med Kuppel ved Østgavlen. Langhuset har store, rundbuede Vinduer og fladt, dekoreret Bræddeloft; langs Nordsiden og Vestgavlen, hvor Orgelet findes, er der Pulpiturer. Der er Indgang baade gennem Taarnet, hvor der er Forstue, og gennem Vestgavlen (over denne staar: 1742). Altertavlen er et Maleri (Englenes Forkyndelse), mellem to hvide Søjler; paa Siderne fritstaaende Figurer, forestillende Apostlene Peder og Johannes. Prædikestolen er skænket 1677 af Jochum Richter, opmalet 1709. Døbefont af Træ. Af de Inskriptioner, Mindefaner og Begravelser for høje militære Personer, der omtales i D. Atl., findes saa godt som ingen tilbage. Forskellige Kisteplader er dog i 1920 optaget af Gravkældrene og anbragt paa en Trætavle; de bærer Indskr. over Generalløjtnanterne H. H. v. Lüttichau, † 1732, H. F. v. Beenfeldt, † 1770, og C. L. v. Lüttichau, † 1787, Premierløjtn. C. F. v. Beenfeldt, Proviantforvalter A. Diechmann, † 1769, Captain J. F. Baron v. Bothmer,

† 1799, Generalmajor J. G. Andrehsen, † 1772, Oberst F. C. v. Paslow, † 1795, og flere.

Paa den 1,1 ha store Kirkegaard ved Kirken er der en Gravhøj med Bavtasten (rejst 1866) „for 40 danske Krigere, 1864“, ligesom der ligger begravet 264 Insurgenter, faldne $\frac{9}{7}$ 1849 (3 Kors med tyske Indskrifter). Paa Kirkegd. er begr. Kmhr., Klitinspektør de Thygeson († 1905).

Ved Kirken, der er selvejende, er ansat en Sognepræst, der tillige er Sognepræst til Erresø, og en residerende Kapellan. Kirken ejede ved Udgangen af 1925 42.451 Kr. og havde en Gæld paa 3417 Kr.

Reformert Kirke, Dronningensgade, er ifl. en Indskrift over Kirkedøren opført 1735 (indviet $\frac{1}{4}$ 1736). Det er en stilfuld Bygning af aflangt firkantet Grundplan,

Michaelis Kirke. Til venstre Bülows Monument.

opført i Grundmur (Mursten) med Valmtag. Murfladerne har forsænkede, firkantede Blindingsfelter. Indgangen er ad en Portal i Nordgavlen, medens Prædikestolen staar ved Sydgavlen. Efter i 1849 at være bleven anvendt til Artillerimagasin blev den efter Krigen istandsat; 1901 blev den atter restaureret. I Kirken prædikedes der fransk indtil 1783, derpaa afvekslende fransk og tysk; efter Præsten J. K. Rieus Død 1821 (under hvem der prædikedes tysk een Gang om Maanednen) blev Sproget udelukkende tysk. Fra 1922 prædikes der dansk een Gang om Maanednen, medens de kirkel. Handlinger iøvrigt som Regel udføres paa Dansk. Menigheden tæller omtr. 450 Medlemmer. Ved Kirken er der en 3727 m² stor Kirkegaard. Ved Siden af Kirkegaarden ligger Skolen, opf. 1720-21. (Se J. M. Dalgas, Hist. og stat. Beskr. over de Reformertes Etablissement i Fr., i Iris og Hebe 1797; J. Ludwig, Die reformirte Gemeinde in Fr., Bremen u. Leipzig, Fredericia 1886).

Romersk-katolsk Skt. Knuds Kirke. Den katolske Mission oprettedes 1674 og fik 1686 Bevilling til Opførelse af en Kirke. Denne, der var af Bindingsværk, erstattedes 1767 paa Bekostning af Jmfr. Susanne Lucie Bianco med den nuvær. grundmurede Kirke af gule Mursten, bestaaende af Skib og Kor; den blev udvidet 1872 og sammenbygget med den oprindl. Skole (opf. af Brødr. Schulten 1848), som nu ogsaa indvendig er inddraget i Kirken. Et Taarn med Spir (28 m)

tilbyggedes 1865. Kirkens indre Udsmykning er i Rokokostil. En Del af det gamle Alterdstyr fra 1686 er bevaret. Menigheden tæller c. 500 Medlemmer. Indtil 1860 blev der prædikedet paa Tysk, derefter paa Dansk. I Præstegaardens Have er 1908 rejst et Gravminde over den spanske Ritmester Da Costa († 1808).

Et **Missionshus**, Hj. af N.-Voldgade og Prinsensgade, er opf. 1891-92 af røde Mursten (Arkt.: Jacobsen).

Foruden de ovennævnte Kirkegaarde blev der 1880 uden for Prinsens Port indrettet en **Assistenskirkegaard** for Skt. Michaelis og Trinitatis Sogne (indv. $\frac{5}{8}$ 1881). Dens oprindl. Størrelse var 13,944 m², hvortil i 1914 yderligere føjedes 8600 m². Den katolske Menighed fik i 1896 heraf overladt 1387 m², i 1916 yderligere forøget med 584 m². Paa Kirkegd.

er begravet Biskop V Gøtzsche, † 1901, og Forst. for Døvstummeinstituttet Prof. G. Jørgensen (Mindesmærke, med Portrætmedaillon og Relief, Christus, som lægger Fingeren paa en døvstum Piges Mund, ved Billedhugger, Professor A. Paulsen, er afsløret $\frac{10}{6}$ 1907). Mod Vest i Byen ved Vester-Voldgade og Enden af Jyllandsgade ligger den oprindelig c. 4000 m² store **Mosaiske Kirkegaard**, hvoraf et i Midten liggende 831 m² stort Areal, der aldrig havde været benyttet som Begravelsesplads, i 1910 bortsolgtes.

Reformert Kirke.

Raad-, Ting- og Arresthuset, Hj. af Venders- og Sjællandsgade ved Raadhustorvet, er opf. 1859-60 (indv. $\frac{6}{7}$ 1860) efter Tegn. af Kmhr. F. Meldahl for omtr. 26,000 Rd. af Amt og Kommune, der ejer det hver med Halvdelen. Det er bygget af graa og røde Mursten i to Stokværk, med 3 Gavlparter paa Façaden; i det midterste Gavlparti, der prydes af Byens Vaaben med dens Valgsprog: Pro pace armatus, er Hovedindgangen, der fører ind til en Forhal; paa 1. Sal er en smuk Vestibule. I Stueetagen findes Arrestforvarerens Bolig, Politistation og Borgmesterkontor samt 10 Eneceller for Arrestanter, paa 1. Sal Byraadssalen og et Udvalgs-værelse (med fælles Forværelse), Tingstuer for Herrer og By, Arkivlokaler og 1 Fællescelle samt 1 Enkeltcelle (der er i alt Plads til 13 Arrestanter). 1915 tilføjedes mod N. en mindre Tilbyggn. i 1 Stokv. til Udvidelse af Dommerkontoret. Bygningerne indtager et Areal af 463 m², hvortil kommer en Fængselsgaard paa 315 m² og Arrestforvarerens Gaard, 106 m². I Vestibulen paa 1. Sal findes to Marmorbasrelieffer med Portrætbuster (af Billedhugger A. Paulsen) til Minde om Byens Velgørere, Legatstifterne Brødr. Raadmd. Hans og Vejermester Andr. Thom-

sen (Legatet stiftet 1802) samt Bogtrykker I. M. Eibeschtütz († 1884); i Forværelset til Byraadssalen findes Portrætter af oldenborgske Konger fra Chr. I til Chr. VII, i Salen selv Malerier af Fr. III og Fr. VII og en Marmorbuste af Chr. IX samt et mægtigt af Sonne 1864 malet Billede: en Episode af Slaget ved Fredericia (ophængt 1866); desuden findes i Udvalgsværelset Portrætter af Fr. VI (i Kroningsdragt, af Eckersberg), Chr. VIII og Fr. VII, en Marmorbuste (anbragt 1861) af Politikeren P. M. Orla Lehmann, der i 13 Aar var Amtmand i Vejle, og i Bytings-

Romersk-Katolsk Kirke.

stuen et Billede af Amtmd. Hans de Hofman († 1793), der som Præsident i Fredericia har gjort meget for Byens Opkomst, og som 1762 indviede det forrige Raadhus. Byens første Raadhus laa, hvor nu Idrætspladsen findes, Hj. af Oldenborg- og Kongensgade; det blev ødelagt i Svenskekrigen. Det 2det Raadhus, i Prinsessegade, opførtes 1681 (toges i Brug i Jan. 1684), det 3die Raadhus, fra 1762, laa i Vendersgade omtr. hvor det nuv., 4de Raadhus ligger. (Se Vejle Amts Aarb. 1910 p. 141 fig.).

Den kommunale **Administrationsbygning** ligger i Prinsensgade.

Det kommunale Skolevæsen omfatter: A. Folkeskolen:

1) **Købmagergades Skole**, Hj. af Købmagerg. og Sjællandsg., opf. 1899-1900 for c. 146,000 Kr. af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder (Arkt. J. Jespersen). Den indeholder 15 Klassevær. foruden Haandgerningssale, Bade, Lærerværelser, Pedelbolig m. m. Ud mod Sjællandsgade er opf. et særligt Gymnastikhus, der danner Midtparti for Købmagergades og Dalegades Skoler. Købmagergades Skole benyttes som Drengeskole. 2) **Dalegades Skole**, paa Hj. af Sjællandsgade og Dalegade, er opf. 1912 for c. 178,000 Kr. som Pendant til Købmagergades Skole og indrettet som denne. Den benyttes som Pigeskole. Tillige opførtes inde paa Pladsen fælles for begge Skoler et 2-Etages Gymnastikhus. 3) **Slesvigsgades Skole**, en tidl. Fabriksbygn., købtes 1920 for 75,000 Kr. og omdannedes med en Bekostning af 82,000 Kr. til Skole med 10 Klassevær., Lærervær. og Pedelbl. Den benyttes som Forskole. — $\frac{1}{4}$ 1925 havde Drengeskolen 447 Elv. i 18 Kl. med 15 Lærere, Pigeskolen 511 Elv. i 20 Kl. med 18 Lærere og Lærerinder, Forskolen

206 Drengene og 211 Piger, hver i 8 Kl. med tils. 11 Lærere og Lærerinder. 4) **Søndermarksskolen**, opf. 1892 for c. 10,500 Kr. (Arkt. I. A. Bjerre) med 44 Drengene og 41 Piger fordelt i 4 Kl. med en Førstelærer og en Førstelærerinde. 5) **Nørremarksskolen**, opf. 1915 for c. 43,600 Kr. (Arkt. J. Jespersen) med 29 Drengene og 26 Piger i 4 Kl. og med en Førstelærer og en Forskolelærerinde. I Spidsen for Folkeskolen staar en kgl. udnævnt Overlærer. De tidl. Skoler, Trinitatis Skole og Michaelis Skole, benyttes nu som Husvildeafdelinger. B. **Den højere Almenskole**, Hj. af Danmarksgade og Kongensstræde, en ældre Bygning (nu Rektorbolig) med en to Etages Tilbygning, opf. 1880. Skolen blev som Latinskole opr. af Fr. III $\frac{7}{7}$ 1656 men kom ikke i Gang før 1664 i nogle lejede Lokaler i Dalegade. 1698 fik den sin egen Bygning paa Hj. af Danmarks- og Kongensgade. I

Raad-, Ting- og Arresthuset.

Beg. af 19. Aarh. flyttedes den til sin nuvæ. Plads, men nedlagdes 1817 som Latinskole, og blev ved Res. af $\frac{14}{2}$ 1818 omdannet til „Det lærde Institut“ med Bidrag fra den alm. Skolefond; fra 1866 blev den en selvejende Skole med Bidrag fra Stat, Amt og Kommune med Ret til at afholde Afgangs- og alm. Forberedelseseksamen. Ved Byraadsbeslutning af $\frac{2}{4}$ 1902 overtoges den af Kommunen. Den havde $\frac{1}{4}$ 1925 296 Drengene og 148 Piger fordelt i 17 Kl. med en kgl. udnævnt Rektor, 7 Lektorer, 8 Adjunkter, 1 Gymnastiklærer, 1 Religionslærer og 7 Lærerinder. (Se Den kommun. højere Almenskole i Fr. 1818-1918, Fredericia 1918, og C. Behrend, Fra Fr. Latinsk., i Vejle Amts Aarb. 1908).

Private Skoler: 1) *Fredericia private Realskole* (opr. 1896, Bygn. i 2 Stokv. efter Tegn. af Arkt. Bjerre, er opf. s. A.) med 117 Drengene og 127 Piger fordelt i 9 Kl. 2) *Markholt Olesens Realskole*, Købmagergade (tidl. Søstrene Andersens Sk., opf. 1887-88) med 143 Drengene og 125 Piger i 9 Kl. 3) *Fredericia Døtreskole*, Østervoldgade, opf. 1901, Arkt. J. Jespersen, med 98 Piger i 10 Kl. 4) *Den katolske Menigheds Skole*, Sjællandsgade, opf. 1905 efter Tegn. af Arkt. J. Jespersen, en Bygn. af røde Mursten, indeh. 4 Klassevæ., Bolig til Lærer og Pedel samt Gymnastik- og Festsal; Skolen har 36 Drengene og 27 Piger i 4 Kl. 5) *Re-*

formert Skole, ved Siden af Kirkegaarden, opf. 1720-21, med 31 Dreng og 31 Piger i 3 Kl.

Teknisk Skole, opr. 1862 af Haandværkerforeningen, oprindl. med Lokale i den gl. Kommuneskole, har fra 1888 sin egen Bygning i Fynsgade, i 2 Stokv., opf. efter Tegn. af Overbanemester Gusmer. Skolen havde 1925 1 Forstander, 20 Lærere og 220 Elever. — **Handelsskolen** har Lokaler i Kommuneskolen i Købmagergade. 1 Forstander, 8 Lærere og 140 Elever.

Folkebiblioteket, Vendersgade, opr. 1900, er en selvejende Institution; der findes Læsesal; Bindtal 19^{24/25} 5203, Antal Udlaan 58,080, Budget 10,670 Kr. — *Den højere Almenskoles Bibliotek*, c. 3000 Bd. *Officersbiblioteket*, stiftet c. 1828, c. 5000 Bd. *Officiantbiblioteket*, stiftet 1855, c. 4600 Bd.

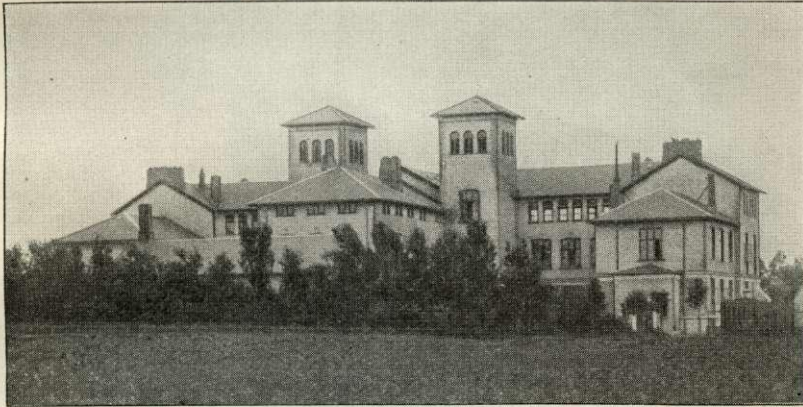
Rektorboligen i Danmarksgade.

Teatret, Prinsessegade, er opr. 1838, delvis ødelagt 1864, atter taget i Brug ^{30/1} 1866, ombygget 1882-83 af røde Mursten, restaureret 1897, 1908 og 1921, og rummer 668 Tilskuere. Til Teatret hører en 1898 opf. større Forretnings- og Beboelsesbygning. Det tilhører et A/S, stift. 1911, Aktiekap. 65,000 Kr.

Det kgl. Døvsstummeinstitut, mod SØ. ved Enden af Dronningensgade, er opf. af Staten ifl. Lov af ^{28/3} 1880 paa en af Kommunen skænket, 16,550 m² stor Grund paa „den reformerte Mark“ og toges i Brug Aug. 1881. Bygningerne, der kostede c. 217,000 Kr., er opf. efter Tegn. af Arkt. Fr. L. Levy af gule Mursten med graa Forsringer i norditaliensk Villastil i 3 Stokv. med Kælder og består af en 60 m lang Hovedbygning, en 22 m lang Midtfløj samt to 12 m lange Sidefløje og endelig en isoleret Bagbygning. Hovedbygningen, der paa Bagsiden bærer to 21,5 m høje Trappetaarne, indeholder bl. a. en Fest- og Kirkesal samt Bolig for Forstanderen. Ved Lov af ^{11/2} 1890 tilføjedes en Forskole, opf. 1890-91 for c. 40,000 Kr. efter Tegn. af Arkt. Fr. L. Levy af gule Mursten og i 2 Stokv. med Kælder. I selve Instituttet undervises B-Eleverne (de mindre begavede Børn), der alle er anbragt i Pleje hos Byens Borgere. Elevantallet var ^{1/2} 1926 48. Forskolen omfatter alle de internerede Børn, nemlig Forberedelsesklasserne og den nederste Klasse af saavel A.- som B.-Elever. Elevantallet her var ^{1/2} 1926 54. Til Instituttet

er endvidere knyttet Statens Aflæsningskursus for Tunghøre og senere blevne Døve. Lærerpersonalet bestaar af en Forstander, 7 Lærere, hvoraf 2 tillige er Inspektører, 7 Lærerinder samt 1 Skolekøkkenlærerinde.

Den kgl. Døvstummeskole, opr. ved Lov af $\frac{29}{3}$ 1904, boede først til Leje i nogle Lokaler Hj. af Prinsessegade og N.-Voldgade, men 1913-14 opførtes efter Tegn. af kgl. Bygningsinsp. J. Vilh. Petersen for 99,700 Kr. (hvoraf Kommunen tilskød 15,000) den nuvæ. Bygning, beliggende mod NØ. paa en Del af det tidl. Fæstningsterræn, ud mod Ø.-Voldgade. Den bestaar af en Hovedbygning i 2 Stokv. med Kælder og to Sidefløje i 1 Stokv., den sydl. rummende Forstanderbolig, den nordl. Gymnastiksal. Paa Skolen undervises A-Eleverne (de bedre begavede egentlig døvstumme Børn), og Elevantallet var $\frac{1}{2}$ 1926 52. De er alle

Døvstummeinstitutet.

Pløje hos Byens Borgere. Lærerpersonalet bestaar af en Forstander, 4 Lærere, hvoraf en tillige er Inspektør, og 4 Lærerinder.

Døvstumme-Børnehaven er opr. ved privat Initiativ i 1912 og statsanerkendt $\frac{1}{1}$ 1913. Den optager Børn fra 3-8 Aar, der alle bor paa Skolen. Børnehaven bor til Leje i Hospitalet, hvor Skolen og Pigeinternatet findes, medens Drengene er anbragt i en tidl. Fabriksbygning i Kongensgades sydligste Del (tidl. Garveri). Børnehaven ledes af en Forstander og 4 Lærerinder. Børneantallet var $\frac{1}{2}$ 1926 40.

Hospitalet, Dronningensgade, af Grundmur i 1 Stokv., til hvis Oprettelse Fr. IV ved Reskr. af $\frac{4}{12}$ 1705 henlagde Tavlepenge fra Ribe Stifts Kirker samt Kendelser for Ægteskabsbevillinger og Straffebøder, er opr. ved Fund. af $\frac{1}{3}$ 1754, efter at Bygningen var fuldendt 1749 under Ledelse af Stiftsbefalingsmand Holger Scheel og Biskop H. A. Brorson, hvis Navne tilligemed en latinsk Indskrift staar over Døren. Dets Formaal var at støtte „fattige, syge og elendige“ som Lemmer og opfyldte denne Bestemmelse til 1915, da de sidste tilbageværende Beboere bortflyttede mod at faa en maanedlig Pengehjælp, og Hospitalet udlejedes til Døvstumme-Børnehaven. 1852 ombyggedes Hospitalet til sin nuvæ. Skikkelse. Hospitalet, hvis Kapitalformue 1926 udgør 31,833 Kr., bestyres under Stiftamtmandens og Biskoppens Direktion og Politimesterens og Trinitatis Sognepræsts Inspektion af en Forstander. Under Hospitalets Bestyrelse er endv. henlagt Skrædermester Hans Olivarius Hansens Legat, 10,728 Kr.

By- og Amtssygehuset er opf. 1918-20 mellem Ø.-Vold og Dronningensgade efter Tegn. af Arkt. Laage for en Bekostning af 1,571,000 Kr. og bestaar af en Hovedfløj med Sidefløj i 2 Stokv. med Kælder samt en fritbeliggende Økonomi-bygning i 2 Stokv. Sygehuset rummer 31 Sygestuer med 74 Senge foruden Operationsstuer, Bade, Lægeværelser m. m. Samtidig overtog By- og Amtssygehuset Sygehuset i Sjællandsgade, opf. 1880-81 af Arkt. Levy for 51,000 Kr., udvidet 1912 for 47,000 Kr., samt Epidemisygehuset, opf. 1900-01 (Arkt. J. Jespersen) for 40,000 Kr. og udvidet med en Etage 1912 for 47,000 Kr. De to gl. Sygehuse overtoges for 331,500 Kr., og der anvendtes 22,500 Kr. paa Ændringer, saaledes at hele Sygehuskomplekset har kostet 1,925,000 Kr. foruden Grunden, der tilhører Fredericia Kommune. Udgifterne ved Driften fordeles mellem By og Amt i Forhold til Sygedagene, og det ejes af Kommune og Amt i Forhold til deres Del-

Alderdomshjemmet.

tagelse i det aarl. Underskud. Ved Sygehuset er ansat 1 Overlæge og 2 Reserve-læger.

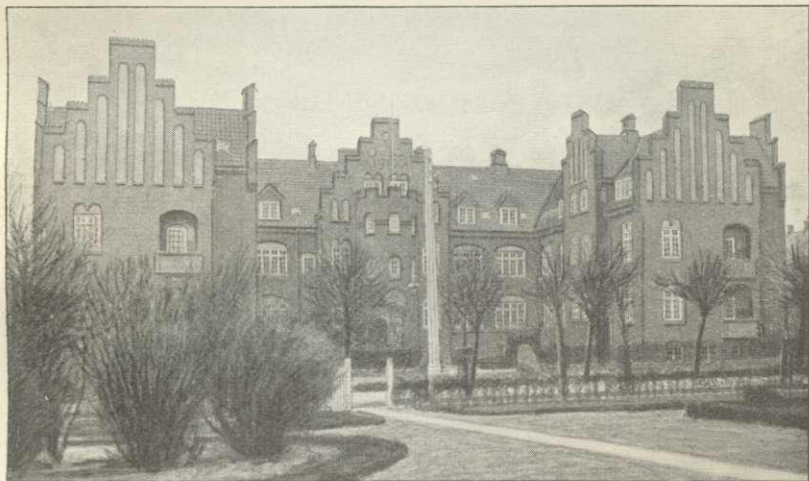
Garnisonssygehuset, Lollandsgade, opf. 1890-92 af Kommunen for 110,000 Kr. efter Tegn. af Bygningsinsp. J. Vilh. Petersen af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder, bestaaende af en 52,5 m lang Hovedbygning med 2 korte Endefløje. Det har 60 Senge, hvoraf 56 til menige. Det ældre Sygehus brændte 1864 under Bombardementet, hvorefter der indrettedes midlertidigt Sygehus paa Hj. af Gothersgade og S.-Voldgade.

Skt. Josephs Hospital, Sjællandsgade, af røde Mursten i 3 Stokv., er opf. 1886 af Skt. Josephssøstrene efter Tegn. af Arkt. Smidt. Der er Plads til 50 Patienter. Hospitalet ledes af en Priorisse i Spidsen for 16 Søstre. Sammen med Hospitalet drives et Alderdomshjem, indrettet i den tilstødende Bindingsværksgaard, tidl. tilhørende Præsidenten Kancellird. Beenfeldt. Det husede $\frac{1}{2}$ 1926 16 gamle Mænd og Kvinder.

Byens **Forsørgelsesanstalt**, Hj. af Dronningensgade og Sjællandsgade, to 1 Stokv. høje Hovedbygninger, af hvilke den ene, oprindl. Cikoriefabrik, købtes 1878 med lille Grund for 12,000 Kr., samtidig med at den anden Hovedbygning opførtes, alt for en Bekostning af 32,000 Kr. 1888-90 indrettedes en særlig Sygeafdeling, saaledes at der nu er Forsørgelses-, Arbejds- og Sygeafd. for i alt 60 Personer foruden Kontorer, Beboelse for Opsyn, Økonom m. m. **Den reformerte**

Menigheds Fattiggaard, Jyllandsgade, har Plads til 10 Beboere. Den er for Tiden (1926) uden Belægning og udlejet. Det kommunale **Alderdomshjem** er opf. 1924-25 af røde Mursten for c. 700,000 Kr. efter Tegn. af Arkt. J. Jespersen og er beliggende paa en Del af det tidl. Fæstningsterræn mod NØ. udenfor Danmarks Bastion og ud mod Østerstrand og indtager et Areal paa 29,180 m². Det bestaar af en Hovedbygning, i 3 Stokv. med Kælder, ud mod Søen og 2 Sideløje vendende mod V. imod Fælledvejen. Det rummer 95 Enkeltværelser og 14 Dobbeltværelser samt 3 Sygestuer med 10 Senge foruden Festsal, Økonomirum, Bolig for en Økonom m. m. Beboerne faar frit Ophold, Kost og Beklædning samt et mindre ugentligt Beløb til personlige Fornødenheder.

Stiftelser: **Den Geelmuyden-Jaunsenske Stiftelse**, Hj. af Danmarks- og

Den Johnsenke Stiftelse.

Ø.-Voldgade, opf. 1886 af røde Mursten i 2 Stokv. efter Tegn. af Arkt. I. A. Bjerre, er opr. ifl. Testam. af 1853 af Konsul G. Chr. Fr. Geelmuyden og Hustru Dorothea Jaunsen til Fribolig for 6 Enker eller ugifte Jomfruer paa over 40 Aar, fortrinsvis af Legatstifterens Slægt. Stiftelsen ejer en Kapital paa 13,000 Kr. og bestyres under Justitsministeriets Tilsyn af Dommeren og 2 Byraadsmedl. — **Fredericia Kommunes Friboliger**, Bjærgegade, er opf. 1883 af røde Mursten i 2 Stokv. for 8 Familier uden for Fattigvæsenet. 1920-21 opførtes yderligere for 181,500 Kr. en Bygning i 2 Stokv. med et 3 Stokv.s Midterparti efter Tegn. af Arkt. Billund med 20 2 Vær. Lejligheder, der foreløbig udlejes. Begge Bygninger administreres af et Byraadsudvalg. — **Den Bruunske Stiftelse**, Bjærgegade, opf. 1902 af røde Sten i 2 Stokv. (Arkt. J. Jespersen), har 6 Lejligheder for enligstillede Kvinder. — **Den Johnsenke Stiftelse**, Ø.-Voldgade, opf. 1910 af røde Mursten for c. 140,000 Kr. efter Tegn. af Arkitekterne U. Plesner og H. Chr. Steen for Midler stillet til Raadighed ved den i Fredericia fødte Dansk-Amerikaner Carl Wille Johnsen og Hustru Caroline f. Thygesen's Testamente, og bestaar i et trefløjet Anlæg i 2 Stokv. med Kælder og Tagetage; den aabne Gaard vender ud mod Vejen, og Bygningerne er forsynede med Trappegavle. Stiftelsen indeholder 24 Lejligheder, 15 paa 2 Vær. og Køkken samt 9 paa 1 Vær. og Køkken, der

bortgives som Friboliger eller til nedsat Leje, fortrinsvis til Søfolk og Haandværkere eller Enker efter saadanne. Byen skænkede Grunden, 6927 m². Stiftelsen, der er en selvejende Institution, hvis Bestyrelses Formand er Borgmesteren i Fredericia, ejer et Administrationsfond paa 120,000 Kr. (Se „Architekten“ 20/1913). — **Dagmarasylet**, Dalegade, af røde Mursten i 1 Stokv., er opr. 1866 og har Pl. til 130 Børn.

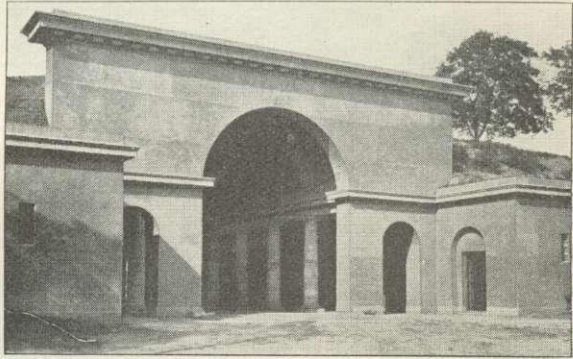
Fredericia Fæstning nedlagdes først endelig ved Lov af 30/1909, hvorefter Kommunen 1914 ved Køb erhvervede Størstedelen af Voldene og Forterrænet, medens Militæret beholdt Kastellet, og de sydvestlige Voldpartier paa begge Sider af Banegennemskæringen erhvervedes af Statsbanerne. Ved en mellem F. Kommune og Undervisningsministeriet 1917 afsluttet Overenskomst fredlystes Størstedelen af Voldene som historisk Mindesmærke under Nationalmuseets Tilsyn. I alle Hoved-

Parti af Fredericia Volde.

træk er Fæstningsværkerne den Dag i Dag de samme, som byggedes af Fr. III, det faste, klare Skema er bevaret, men i Tidernes Løb er Voldene naturligvis paa forskellig Maade forstærkede og forhøjede, særlig i de sidste Krige. Hovedvolden mod Landsiden strækker sig i en Halvbue tværs over Odden fra Strand til Strand i 8 Fronter med 9 Bastioner (fra SV. til NØ.: Oldenborgs, Holstens, Slesvigs, Prinsessens, Prins Georgs, Prins Christians, Dronningens, Kongens og Danmarks). Fra Oldenborgs Bastion til Prins Georgs strækker der sig foran Hovedvolden en lavere Faussebrai. Voldene langs Kysterne, som mødes i Kastellet ved Oddens sydlige Spids, kan i imponerende Storhed og rig Artikulering langtfra staa Maal med Landfrontens anselige Jordværker og er først anlagt efter Svenskekrigene. Her fandtes i Fæstningens Velmagt 10 for Størstedelen dog mindre og lidet udviklede Bastioner, men flere af disse samt det meste af søndre Vold er i Løbet af de sidste Menneskealdrer sløjfede dels i Anledning af Anlægget af Havn og Færgelejer, dels ved det nye Havneanlæg og Opførelsen af forskellige industrielle Virksomheder i Tilslutning til dette. For at skaffe Plads hertil raseredes Søndervold lige til Kastellet 1912. Oprindeligt var der kun ad 3 Porte Adgang til Fæstningen, *Strandporten*, *Prinsens Port* og *Kongens Port*. Medens de to af disse var bygget af lettere Materiale, opførtes den endnu bevarede Prinsens Port 1752 af Grundmur. Efter Kommunens Overtagelse af det gl. Fæstningsterræn er der

dannet flere nye Udgange gennem Volden. En aaben Gennemskæring er etableret for Enden af Jyllandsgade, i Kourtinen mellem Prins Christians og Dronningens Bastioner opførtes 1921-22 for c. 168,000 Kr. den anselige, grundmurede *Nørrevoldport* (Arkt. O. Gundlach Petersen), som aabner Adgang til det nordlige, nu delvis bebyggede Forterræn, og i allerseneste Tid (1925) er der tæt S. for Prinsens Port opført en ny Dæmning og grundmuret Portbygning, *Danmarksporten* (Arkt. Gundlach Petersen), der har kostet c. 200,000 Kr., og ad hvilken Trafikken fra Hovedlandevejen skal føres ind i Byen, medens den gl. Prinsens Port forbeholdes Fodgængere. Trods de mange Indgreb i nyere Tid er F. Volde et i sin Art enestaaende Monument, storladent af Form, historisk værdifuldt i Kraft af sine Minder, og med sin rige, frodige Beplantning og vide Udsigter over Byen, Landet og Bæltet, frembyder det gamle Fæstningsareal med sine Brystværn, Voldveje og „dækkede Veje“ langs Voldgrave og Ildlinje udmærkede Promenader. Særlig pragtfuld er Udsigten fra Oldenborgs, Kongens og Danmarks Bastioner. Af ældre militære Bygninger, som er knyttede til Volden, kan foruden Prinsens Port nævnes den derved liggende 1735 opførte *Hovedvagt*, samt det ved Laalands Bastion 1675 opførte, 1746 restaurerede *Krudttaarn* (se ndf.). (Litt.: Hugo Matthiessen i *Turisttidende*, 1916, 8. Aarg., Nr. 2, samt i „*Architekten*“ 18. Aarg., p. 212 ff., 223 ff.)

Nørrevoldport.

Fredericia er Garnisonssted for 7. Infanteriregiment (10., 12. og 27. Bataill.) og har som saadan flere Bygninger, der henhører under Militæretaten. **Eksercerhuset**, Hj. af Østervold- og Danmarksgade, er opf. 1863. Paa Eksercerpladsen er ud mod Jyllandsgade i 1925 som Erstatning for den Del af Vagtbygningen, der nedreves af Hensyn til Danmarksporten, opført en Bygning i 1 Stokv., der afgiver Lokaler for Underofficers- og Officiantforeningen og Bolig for en Sergent. Et ældre **Eksercerhus** i Gothersgade benyttes nu som Ridehus. Det er sammen med den militære **Administrationsbygning** paa samme Grund paa Hj. af Jyllandsgade og Gothersgade opført 1868. Selve Grunden erhvervedes 1809 af Kongen for c. 12,000 Rdl. **Tøjhuset** i Gothersgade, 2 Stokv., var oprindl. et 1853 opf. Sukkerkogereri, der købtes 1865. Et grundmuret **Krudttaarn**, ved Østerstrand, er opf. 1675, restaur. 1746; et 2 Stokv. Magasin i Kastellet opførtes 1858. **Hovedvagten**, opf. 1735, ligger ved Prinsens Port. En tidl. Vagtbygning findes ved Kongens Port. Det tidl. Lazaret, Hj. af N.-Voldgade og Prinsessegade, anvendes nu som Musikstue.

Gasværket, mellem Sjællandsgade, Dalegade, Fynsgade og Købmagergade, anlagdes 1866 af Kommunen for 40,000 Rd. og er fl. G. udvidet og ombygget, sidst i 1900-01 for 210,000 Kr. 1910 byggedes en ny Beholder for 65,000 Kr. Produktionen var 19^{24/25} 2,100,791 m³ Gas. En gennemgribende Udvidelse og Om-

bygning, anslaaet til $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr., er besluttet og paabegyndt i 1926. — **Elektricitetsværket**, Hj. af Fynsgade og Dalegade, er anl. af Kommunen 1907 og gentagne Gange udvidet, bl. a. 1913 med et 6000 Volt Højspændingsanlæg til Forsyning af Byens ydre Distrikter og Oplandet. Værket drives af Dieselmotorer paa tils. 3040 H. K. Produktionen i 19^{24/25} var c. 4,25 Mill. KWT. Der er tilsluttet Værkets Ledningsnet c. 6500 H. K. i Motorer og c. 75,000 Lamper. Den samlede Anlægsudgift udgør c. 3 Mill. Kr. — **Vandværket**, mod NØ. ved Østerstrand i en udtørret Fæstningsgrav, er anl. 1890-91 af Kommunen for c. 282,000 Kr. Vandindvindingsanlæggene er fl. G. blevet udvidet ved Boringer. I 1908 opførtes for c. 72,000 Kr. en ny Højdebeholder paa Prins Georgs Bastion, hvorefter den tidligere paa Kongens Bastion benyttes som Reserve. 1920 udvidedes Bygning og Filteranlæg for 50,000 Kr. I Aarene 1921-25 er anvendt c. 150,000 Kr. til nye

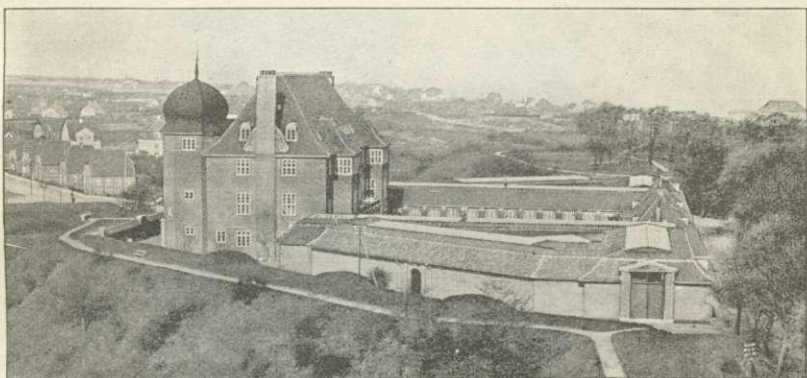
Banegaarden.

Boringer og Undersøgelser for yderligere Vandindvinding. Produktionen i 19^{24/25} var 1,203,459 m³. — **Det offentlige Slagtehus**, paa Hj. af Oldenborggade og Kongensgade, opf. 1910-11 af Kommunen efter Tegn. af Arkt. J. Jespersen for 174,000 Kr., bestaar af 6 adskilte Bygninger i 1 Stokv.: Administrationsbygning med Kontor- og Kontrollokaler og Bolig for Stadsdyrlægen, Slagtehal for stort Kvæg, Svineslagteri, Staldbygning, Destruktionsanstalt og Kølehus. 19^{24/25} slagtedes 1557 Okser, 115 Heste, 4018 Svin, 1708 Fedekalve, 675 Faar og Lam, 854 Spædekcalve samt tilførtes Kontrolstationen 70 Okser, 11 Heste, 223 Svin, 91 Fedekalve, 43 Faar og Lam, samt 687 Spædekcalve. Til Slagtehuset knyttedes 1916 et Mælkelaboratorium.

Banegaarden, mod S. i Byen, Station paa den østjyske Længdebane og Knudepunkt for de jyske Jærnbaner fra S., V. og N., er en Station af 1. Klasse med en meget anselig, 2 Stokv. høj Bygning, opf. 1868 (Arkt.: P. N. C. Holsøe), flere Gange udvidet, saaledes 1893, da bl. a. de to Trappetaarne ved Hovedfaçaden tilføjedes. Ved Jærnbanespor er den forbunden med Dampfærgen (se p. 482). Ved Lov af 20/3 1924 om Jærnbanebro over Lille-Bælt bestemmes, at en ny Station ved Fredericia skal opføres. Pladsen hertil er afsat c. 0,5 km V. for Byens Volde, lidt S. for Vejlevejen. Fra Broen V. for Snoghøj vil Banelegemet blive ført i en Bue ind til Fredericia og videre ud til Nordbanen, saaledes at Fredericia

bliver en Gennemkørselsstation for Retninger N.-Ø. og omvendt samt N.-S. og omvendt, men derimod Rebroussementstation for Retningen Ø.-S. og omvendt. I Forbindelse med det nye Baneanlæg vil store Nyanlæg og Ændringer af bestaaende Vejanlæg blive nødvendige. Hele Anlægget er beregnet at skulle vare 8 Aar. — **Toldkammerbygningen**, ved Havnen, i 2 Stokv., er opf. 1844-45. — **Posthuset**, Vendersgade, ved Banegaarden, af røde Mursten i 2 Stokv., er opf. 1883 efter Tegn. af Bygningsinsp. Winstrup. I 1908 forlængedes Bygningen mod S. med c. 4 m, og Trappen flyttedes herhen. — **Telegrafstationen**, der 1871 flyttedes til Banegaarden, hvor den optager det meste af 2. Stokv., er en af de største i Nordeuropa, idet den foruden med Indlandet staar i direkte Forbindelse med Norge, Sverige, Rusland, Tyskland, England og Frankrig.

Dansk Købestævne, opr. 1913 som selvejende Institution, afholdt de første Stævner i Eksercerhuset ved Østervold i Forb. med midlertidige Træbygninger.

Købestævnet.

1915-16 opførtes den nuv. Bygning efter Tegn. af Arkt. Gundlach Petersen paa Prins Christians Bastion paa Nørrevold paa en 8834 m² stor Grund, skænket af Kommunen. Bygningen bestaar af en Hovedbygning i 3 Stokv. med høj Loftsetage og af Grundareal 740 m², 2 Sidehaller i 1 Stokv., hver med 800 m² Grundflade og 2 mindre Administrationsbygninger, samlede om en firkantet Havegaard, og kostede 485,000 Kr. at opføre. 1925 føjedes med en Bekostning af 200,000 Kr. yderligere to 1-Etages Haller til, hver med 568 m² Grundflade. Bygningerne er af røde Mursten paa Granitsokkel og med Portaler og Dørpartier af Granit og Kalksten. Ved Hovedportalen 2 Løver, af Billedhugger Carl Andersen. Paa Façaden et Borgtaarn. Den indvendige Dekoration er udført af Carl Forup. I Spidsen for Købestævnet staar et Præsidium bestaaende af Statsministeren, Amtmanden over Vejle Amt, Overpræsidenten i København samt Borgmestrene i København, Frederiksberg og Fredericia. Et Repræsentantskab paa 25 Medl. vælges af Erhvervsministeriet, Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation, De samvirkende Købmandsforeninger i Danmark, De københavnske Handelsforeningers Fællesrepræsentation, Fællesrepræsentationen for Dansk Industri og Haandværk, Industriraadet, Landsforeningen „Dansk Arbejde“, Fredericia Byraad, Fredericia Haandværkerforening og Fredericia Handelsstandsforening. Repræsentantskabet vælger af sin Midte et Forretningsudvalg paa 9 Medlemmer. En adm. Direktør leder de daglige Forretninger. (Om Bygn. se „Architekten“ 16/9 1916).

Af Badeanstalter nævnes: Lysbadeanstalten, ved Oldenborggade, der nu tilh. Havnen (tidl. Romersk Badeanst., anl. 1875), Strømbadeanstalten ved Østerstrand og Folkebadene i Kommuneskolen.

Af andre Bygninger nævnes: *Den folkelige Forsamlingsbygning*, ved Landsoldaten, indrettet i en gl. Købmandsgaard, *Odd-Fellow-Bygningen*, Gothersgade, opf. 1919, Arkt. Gundlach Petersen, *Banken for Fredericia og Omegn*, Gothersgade, opf. 1919, Arkt. J. Jespersen, *Forsikringsselsk. Dannevirkens Bygning*, ved Færgelshavnen, opf. 1907, Arkt. Henry Madsen, *Afholdshotellet*, Fynsgade, *Hotel Victoria*, Vendersgade (ombygg. 1919, 50 Vær.), *Jærnbanehotellet*, ved Banegaarden, 32 Vær., *Hotel Terminus*, ved Banegaarden, 18 Vær.

Af Foreninger af mere almen Interesse kan nævnes: *Arbejdernes Byggeforening*, stift. 1887, *Civiletaternes Boligforening*, stift. 1920, *Arbejdernes Boligforening*, stiftet 1915,

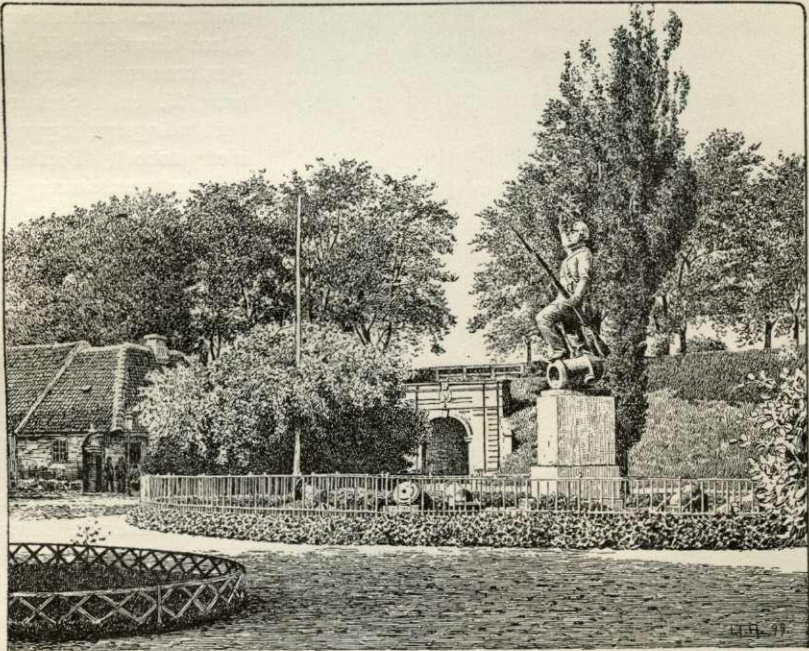
Banken for Fredericia og Omegn.

Fr. Grundejerforening, stiftet 1884, *Fr. Haandværkerforening*, stiftet 1848, *Fr. Handelsstandsforening*, stiftet 1866, *Handelsforeningen af 1892*, *Fr. og Omegns Landboforening*, opr. 1911 ved Sammen-slutn. mel. Elbo Hrd.s Landboforening, stift. 1860, og Børkop og Fr. Omegns Landboforening, stiftet 1882, *Fr. Museumsforening*, stift. 1916, *Det foren. borgerlige Skydeselskab*, stift. 1830, *Fr. Garnisons Officiant- og Underofficers Skytteforening*, oprindl. Fyenske Infanteriregiments Underofficersskydeselskab, stift. 1836, *De danske Vaabenbrødre*, Fr. Afd., stift. 1859, *De danske Forsvarsbrødre for Fr. og Omegn*, stift. 1880, *Fr. Sygeforening af 1874*, *Fr. Sygekasse*, stift. 1847, *Turist- og Forskønnelsesforeningen*, stift. 1901, *Fr. Fisker- og Sømandsforening*, stift. 1890, *De samv. Fagforeninger* med 47 Afd., m. m.

Byen er rig paa Mindesmærker fra Fredericiaslaget. Ved Prinsens Port staar i et lille Anlæg den $\frac{6}{7}$ 1858 afsl. *Landsoldat*, en 3,75 m høj Broncestatue af H. V. Bissen, paa et 2,5 m højt Granitfodstykke, rejst ved frivillige Bidrag fra hele Landet (c. 24.000 Kr.). (Se Seiersmindet i Fr., Kbh. 1858, og Fr. Beckett, i Kunstmuseets Aarsskr. 1915.) Paa Raadhushuspladsen mellem Raadhuset og Michaelis Kirke er der $\frac{6}{7}$ 1859 afsløret, ligeledes ved Bidrag fra hele Landet, en kolossal Broncebuste paa et Granitfodstykke (af H. V. Bissen) af General *Bülow*; 1880 overdækkedes den af en Triumfbue. Paa en lille Plads i Sjællandsgade mellem Gothersgade og Prinsessegade er der $\frac{20}{s}$ 1876 afsløret en 1,5 m høj Broncebuste (af A. Paulsen), paa et 3,8 m højt Granitfodstykke, af General *Olaf Rye*, der faldt i Slaget. Ogsaa til dette Monument er ydet Bidrag fra hele Landet (21.000 Kr.). Paa Marken N. for Byen er der opkastet en Kæmpehøj i Nærheden

af det Sted, hvor han faldt; selve Stedet er markeret ved en Mindesten, rejst 50-Aarsdagen for Slaget tilligemed en Del andre Mindesten, der angiver, hvor de forskellige Skanser laa. Paa den nordøstligste Bastion, Danmarks Bastion, er der $\frac{6}{7}$ 1899 afsløret som Monument for Fredericias Forsvar og Byens daværende Kommandant Oberst *N. C. Lunding*, en 7,5 m høj Obelisk af Granit med Portrætmedaillon, Relieffer (ved A. Paulsen) og Indskrifter, rejst ved Bidrag fra hele Landet.

Paa den yderste Citadelsodde afsløredes $\frac{6}{7}$ 1913 en 1,5 m høj Granitsten paa Fodstykke med Broncerelief (af Brandstrup) af den i Fredericia fødte Søhelt *Peter*

Landsoldaten.

Buhl, der $\frac{6}{7}$ 1812 23 Aar gl. faldt ved Lyngør ombord paa „Najaden“ (se A. Liljefalk, *Fredericianeren Peter Buhl*, i *Vejle Amts Aarb.* 1911). Paa Hjørnet af Gothersgade og Jyllandsgade er indsat en Mindetavle med Portrætmedaillon (af Billedhugger N. Nielsen) for Digteren *C. Brosbøll (Carit Ettar)*, der er født her, og paa Ejendommen Sundegade Nr. 16 minder en Marmortavle med Inskription (opsat 1906) om, at Forfatterinden Magdalene Thoresen (1819-1903) er født der. Paa Vestervold paa Prinsessens Bastion er 1920 rejst en 3 m høj Stenobelisk paa et Fodstykke til Minde om Genforeningen.

Mod V. fører Prangervejen til den c. 3 km fra Byen liggende Lystskov, *Fuglsang*, 33 ha, med Avlsgaard, hvori Restauration, en Skydepavillon og en Skovløberbolig, og mod SV. fører Strandvejen langs Kysten til det c. 2 km borte liggende *Hannerup Krat*, der ligeledes er en Kommunen tilhørende Lystskov, c. 30 ha, med en 1886 opført, senere udvidet Pavillon. Her er $\frac{27}{8}$ 1907 rejst en Mindesten for *Abraham Devantier*, der plantede Skoven i Aarene 1856-57.

Mod NØ. fører Fælledevejen til det ved Østerstrand c. 1 km fra Byen liggende *Hyby Lund*, Arbejdernes Festplads, anl. 1898, med Badehotel. Her er 1922 rejst en Mindesten med Portrætmedaillon for Grundlæggeren *Peter Dupont*.

Gamle Huse. Bombardementerne 1849 og 1864 ryddede stærkt ud blandt Byens gamle Gaarde, og den stærke Udvikling i den sidste Menneskealder har moderniseret Byen meget. Kun forholdsvis faa af de gamle, lave Avlsbrugergaarde med de karakteristiske Soldaterkamre ved den ene Side af Porten og maleriske

Olaf Ryes Monument.

Tobakshuse, byggede af Egetømmer uden Vægge og kronede af Tegtag, er nu tilbage. Ældst blandt Byens Gaarde er Hjørnejendommen *Kongensgade 25*, en i Stokværk høj Bindingsværksbygning med dobbelt Bjælkelag og smaa renæssanceagtige Knægte i Nordgavlen, en Bygning, som uden Tvivl skriver sig fra Byens første Tid. Som Type paa en Avlsgaard fra Beg. af 18. Aarh. eller Slutn. af 17. kan nævnes *Dronningensgade 54*. Hjørnegården *Vendersgade 47* — *Sjællandsgade 46* har i 18. Aarh. været et af Byens fornemste Huse, beboet af Christof. Povl Beenfeldt, Præsident i Fredericia 1721-59. Genboejendommen ved det

vestl. Hjørne af de to Gader er opf. af Præsidenten Hans de Hofman, men nu stærkt moderniseret. Hans Vaaben ses udhugget i Sandsten over Døren. Af Bindingsværkshuse fra 18. Aarh. danner *Prinsessegade 10-12-14* en malerisk Række. *Rektorboligen, Danmarksgade 61*, er et karakteristisk, barokt Kvisthus af Grundmur. Af Empirebygninger kan anføres *den reformerte Præstegaard i Dronningensgade*.

Indbyggertallet var $\frac{5}{11}$ 1925 18,454 (1801: 3474, 1850: 4326, 1901: 12,714). Efter Erhverv fordelte Folkemængden i Købstaden 1911 (14,228) sig i flg. Grupper: 5223 levede af Haandv. og Industri, 2084 af Handel o. l., 2655 af Transport, 805 af Landbrug, 35 af Mejeridrift, 77 af Fiskeri, 1224 af immateriel Virksomhed, 784 af Tyendegern. o. l., 701 af egne Midler, 419 væsentligst af offtl. Understøttelse, 221 var uden angivet Erhverv.

Skibsfart. Ved Fredericia Toldsted var der ved Udgangen af 1920 hjemmehørende 23 Sejlskibe med en samlet Tonnage af 1293, 12 Motorskibe med 213 og 8 Dampskibe med 1600 R.T., samt 197 Baade (under 4 R.T.). I den udenrigske

Fart klareredes 1920 for indgaaende: 308 Skibe med 77,879 Tons Gods, deraf 77 Dampskibe med 68,396, for udg. 251 Skibe med 9376, deraf 75 Dampskibe med 547; i den indenrigske Fart for indg. 340 Skibe med 8749, deraf 18 Dampskibe med 4443, for udg. 395 Skibe med 9393, deraf 21 Dampskibe med 2626 Tons Gods.

Ved Fredericia Toldsted indbragte Indførselstolden 19^{23/24} 293,884 Kr., Spiritusafg. 566,731 Kr.

Fiskeri. I Fredericia var der 1925 37 Fiskere, deraf 22 Erhvervsf., der ejede 13 Motorbaade paa 5-15 Tons til Værdi 39,000 Kr., 30 mindre Baade, deraf 3 med Motor, til saml. Værdi 7560 Kr., samt Redskaber for 21,000 Kr.; Værdien af Fangsten (Aal, Sild, Torsk, Rødspætter, Ising og Makrel) udgjorde 94,811 Kroner.

I Byen afholdes følgende Markeder: Marts, Maj, Juli og Nov. med Heste og Kreaturer; Torvedag hver Onsdag og Lørdag.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: *Bloch & Andresen, Nordisk Tekstil A/S*, Bomuldsvæveri, grl. 1847, A/S fra 1888, Aktiekap. 2 Mill. Kr. *Carl M. Cohrs Sølvvarefabrik*, grl. 1860, A/S fra 1906, Aktiekap.

1½ Mill. Kr., c. 300 Arb. *A/S De danske Blodmøller*, stift. 1913, Aktiekap. 300,000 Kr., fabrikerer Blodfoder. *A/S Ernst Voss' Fabrik*, grl. 1879, A/S fra 1901, Aktiekap. 1 Mill. Kr., fra 1917 under A/S Nordiske Metalvarefabrikker, der ejer Aktierne; fremstiller Kakkellovne, Husholdningsartikler, Lamper, Lysekroner m. v. *A/S Fr. Svovlsyre- og Superfosfatbrik*, grl. 1914, Aktiekap. 3 Mill. Kr. *C. Loehrs Fabrikker*, Sæbefabr., Glycerinværk, Talgsmelteri og kemiske Fabr., grl. 1860, 1898 sammen-sluttet med Odense Oliemølle og Carl Petersens Fabr., nuv. Firma A/S Danske Oliemøller og Sæbefabrikker. *Fr. Stolefabrik*, A/S, stift. 1912, Aktiekap. 60,000 Kr. *E. Rasmussen, Fr. Maskin- og Elektro-mekaniske Fabr.*, grl. 1907, A/S fra 1913, Aktiekap. 500,000 Kr. *J. P. Schmidt junr., Cigar- og Tobaksfabr.*, grl. 1778 i Flensborg, 1864 flyttet til Fredericia, A/S fra 1898, Aktiekap. 400,000 Kr. *Dansk Maskinindustri A/S*, stift. 1918, Aktiekap. 350,000 Kr., fremstiller Landbrugsmaskiner, Transportvogne, Værktøjsmaskiner m. m. *Fr. Tæppefabrik*, grl. 1873, fra 1924 Klædefabrik. *Spindlers Glasindustri*, grl. 1864, Glassliberi fra 1885,

Lundings Monument.

fremstiller Glasmosaik, facetslebne Ruder m. v. *L. H. Schytt og Son*, grl. 1887, Fabrikation af kunstige Blomster og Kranse. *Fr. Sølvindustri*, A/S, grl. 1925, Aktiekap. 40,000 Kr. *Brdr. Møllers Maskinfabrik*, grl. 1856. *Fr. Brødfabrik*, A/S, stift. 1907, Aktiekap. 42,000 Kr. *Arbejdernes Aktiebageri*, A/S, stift. 1890. *P. Boalths tekn.-kemiske Fabrik*, A/S, stift. 1918, Aktiekap. 100,000 Kr. *Fr. Margarinefabrik*, A/S, stift. 1919, Aktiekap. 50,000 Kr. *Fr. Mælkekondenseringsfabrik*, A/S, stift. 1925, Aktiekap. 100,000 Kr. Andelselsk. *De danske Fiskeres Fællesindkøb*, stift. 1920, fabrikerer Fiskenet. *Havnemøllen* (oprindl. *Caroline-lunds Mølle*), ombygg. 1917, der har Silopakhus ved Havnen; endv. flere Maskinfabr., 2 Mejerier, Farvefabr., Skotøjsfabr., Papirposefabr., Korsetfabr., Stenhuggeri, Teglværk, Børstetræfabr., Dampvaskeri, Savværker, Bryggeri og 6 Bogtrykkerier.

Af større Handelsforetagender kan anføres: *Dansk-Engelsk Benzin & Petroleum Comp.*, Kbh.,

Reformert Præstegaard.

der 1919 paa et af Havnen lejet 7300 m² stort Areal har anlagt et Tankanlæg med 4 Beholdere, og *Det foren. Oliekompagni*, Kbh., der 1920 paa et af Havnen lejet 23,036 m² stort Areal har opf. en Oceanstation med 5 Beholdere. *A/S Loehrs Kulimport*, grl. 1853, A/S fra 1920, Aktiekap. 300,000 Kr., har Krananlæg ved Havnen; *A/S Olsen-Hol-*

melund, stift. 1925, Aktiekap. 200,000 Kr., driver Kulhandel, ligesom *A/S Fredericia Kul- og Brændehandel*, stift. 1926, Aktiekap. 50,000 Kr., medens *A/S Fritz Duus*, grl. 1866, A/S fra 1919, Aktiekap. 200,000 Kr., driver en-gros Handel med Korn- og Foderstoffer, Kolonialvarer, Støbegods m. v.

I Fredericia udgives følgende Aviser: „*Fredericia Avis*“, grl. 1849, „*Fredericia Dagblad*“, grl. 1890, og „*Fredericia Social-Demokrat*“, grl. 1897.

Kreaturholdet var ^{15/7} 1924: 428 Heste, 1066 Stk. Hornkv. (deraf 767 Køer), 49 Geder, 66 Faar og 764 Svin.

Byens Øvrighed består af en Politimester og en folkevalgt Borgmester. Byraadet består af 19 Medlemmer, indbefattet Borgmesteren som Formand.

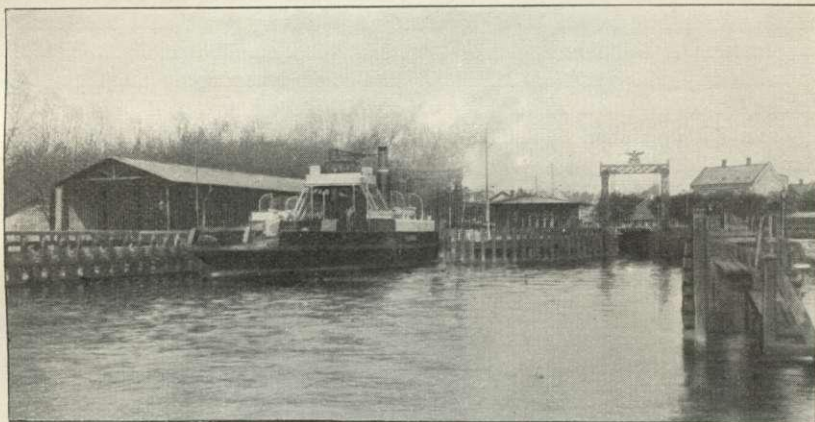
Finansielle Forhold. Indtægter 19^{22/23} (i 1000 Kr.) 2380, deraf Ejendoms-skatte 93, personlige Skatte 1371, Formue- og Erhvervsindtægter 861; Udgifter 1835, deraf Byens Bestyrelse 121, offtl. Understøttelse 493, Skolevæs. 268, Rets- og Politivæs. 126, Medicinalvæs. 261, Gader, Veje og Kloakker 144, Renter af Gæld 157. Aktiver ^{31/3} 1923: 6779, Gæld 3435. Skatteproc. udgjorde 19^{26/27} 6,4, Ligningsproc. 9,5.

Kommunens faste Ejendomme består i: Andel i Raadhuset samt i By- og Amtssygehuset, Administrationsbygningen, Gas-, Vand- og Elektricitetsværkerne

det offtl. Slagtehus, de komm. Skolebygninger, Forsørgelsesanstalten, Husvildeafdelingen, Alderdomshjemmet, Garnisonspsygehuset, Badeanstalterne, et Sprøjtehus paa Marken, enkelte Husejendomme (Villa Søvang, en Skovfogedbl. og et Skovløberhus, Vægterboligerne), Pavillonen i Hannerup Krat samt Jordarealer (herunder Skovene) til bogført Værdi 647,665 Kr.

Politikorpsset bestaar af 1 Politimester, en Fuldmægtig, 1 Overbetjent, 13 Betjente og 1 Reservebetjent. Af Statspolitiet er i Byen stationeret 1 Vagtmester og 3 Kriminalbetjente. (Politikontoret er i Prinsessegade 33 i en Bygning, som er købt af Staten og tillige indeholder Politimesterbl.; Statspolitiet bor til Leje i Prinsessegade 35, og Politistationen er paa Raadhuset).

Efter at den tidligere Borgervæbning var ophævet $\frac{1}{7}$ 1870, oprettedes $\frac{8}{3}$ 1871 et militært organiseret Politikorps bestaaende af 45 Mand med en Premierlnt. og

Færgelejet.

2 Secondltn. i Spidsen. Mandskabet rekrutteredes af det værnepligtige Brandmandskab og skulde samvirke med det store Brandkorps ved at opretholde Orden. Styrken var $\frac{21}{3}$ 1925 2 Officerer, 3 Underofficerer og 24 Menige.

Brandkorpsset bestaar af et Brandsvendekorps, opr. $\frac{1}{4}$ 1889 med 1 Brandinspektør, 1 Assistent, 2 Underassistenter og 25 Brandsvende, delt i 3 Hold, alle lønnede. Købstadens Brandkorps, der bestaar af værnepligtige Borgere mel. 20 og 45 Aar, eksisterer formelt endnu, men der har ikke været holdt Session siden 1918. Markbeboerne udgør et særligt Brandkorps.

Pengeinstitutter: *Fredericia By og Omegns Spare- og Laanekasse* (opr. 1851; $\frac{21}{3}$ 1924 var Indsk. 8,731,453, Reserver 250,265 Kr.). *Banken for Fredericia og Omegn* (opr. 1896; $\frac{21}{12}$ 1924 var Aktiekap. 1 Mill., Reserver $\frac{1}{2}$ Mill., Indsk. 7,211,988 Kr. Se C. V. Hansen og J. F. Kjær, *Banken f. Fr. og Omegn* 1896-1921, Fr. 1921). *A/S Fredericia Privatbank* (opr. 1919; $\frac{21}{12}$ 1924 var Aktiekap. 400,000, Reserver 100,000, Indsk. 1,618,062 Kr.). Der er en Filial af *Landmandsbanken*. Forsikringsaktieselskabet „*Dannevirke*“ er stiftet 1916 med Aktiekap. 1 Mill. Kr.

Havnen. Skønt der allerede ved Byens Anlæggelse blev lovet den en Havn, og der ved den under Fr. IV udkastede Plan af 1728 igen var Tale om at bringe den i Forbindelse med de projekterede Kanaler, blev dens Anlæg dog først begyndt i 1808 (tidligere lossede og ladede Skibene paa aaben Red ved en lille Bro

S. for Vendersgade; i 17. Aarh. omtales 2 Broer) med et langagtigt Bassin mellem Gothersgade og Prinsessegade, der er Begyndelsen til den tænkte „Kongens Kanal“. 1879 udvidedes Havnen op til Oldenborggade, og Baadehavnen V. for den tilføjedes. 1872 anlagdes Dampfærgehavnen til Brug for Statsbanernes Færger. I Aarene 1914-18 anlagdes med en Bekostning af c. 650,000 Kr. Kastelshavnen Ø. for den gamle Havn, og mellem de to Havne byggede Dansk-Engelsk Benzin- og Petroleums Comp. 1919 en Anlægsbro for Tankskibe. 1919 anlagde Det Forenede Olie Komp. en Anlægsbro for Tankskibe i Møllebugten udfor Kompagniets lejede Plads paa Oldenborg Bastions Forværk. Den gl. Havn, Handelshavnen, har et Bassin paa 12,329 m². Bolværkslængden er 629 l. m og Vanddybden 5,65 m, i Indløb 5,95 m. Baadehavnen har et Bassin paa 2495 m², Bolværkslængden er 186 l. m og Vanddybden 2 til 3,5 m. Kastelshavnen har en Bolværkslængde af 361 l. m, og Vanddybden varierer fra 4,71 til 7,53 m. Havnevæsenet bestyres af et af Byraadet valgt Udvalg paa i alt 5 Medlemmer; Borgmesteren er født Formand. Ved Udg. af 19^{24/25} ejede Havnen Kr. 2,333,832,96 og havde en Gæld paa Kr. 822,385,37. Bro- og Havnepengene udgjorde 19^{24/25} Kr. 384,492,48. Havnens Arealer udgør i alt 100,612 m², hvoraf 43,077 m² er udlagt som Kaj og Gade. Endvidere har Havnen af Kommunen lejet 23,036 m² og atter genudlejet disse. Havnefynd findes ved Kastelshavnen, den gl. Havn og Dampfærgehavnen, ved sidstnævnte tillige Sirene og Klokkesignal. I Fredericia er der 2 Lodser, som lodser mod N. til Aarhus, mod Ø. til Odense Fjord, mod S. til Eckernførde samt i Farvandet S. for Fyn til Svenborg Sund. (Se Chr. Jørgensen, Fra Fr. Havns ældste Dage, i Vejle Amts Aarb. 1914; Fr. Havn. Beretning for 1915-16 (med hist. Indledning), Fr. 1916).

I gejstlig Henseende udgør Byen 2 Pastorater, 1) Trinitatis S., hvortil hører Ullerup Landsogn, og med hvis Kaldskapellani Vejlbj S. er forenet, og 2) Skt. Michaelis S., med hvilket er forenet Erresø S. Byen er Bolig for en Dommer og en Politimester (se p. 429). Den hører under Vejle Amtstuedistr., Fredericia Lægekr. (Kredslægen bor her) og har 2 Apoteker (Løveapoteket, opr. 1656, og Akseltorvs Apotek, opr. 1908). Den hører til Amtets 1. Folketingskr. (Opstillingskr.), Fredericia Skattekr. Den udgør Fredericia Skyldkr. og hører til Amtets 3. Forligskr., 4. Udskrivningskr. 475. Lægd, samt er Sessionssted for Læggerne 457, 459 og 466-75 af 4. Udskrivningskr.

Ved Postvæsenet er ansat 1 Postmester, 3 Kontrollører og 5 Assistentter. De bevægelige Postkontorers Jærnanepostkontor 2 har Sæde i Byen og bestyres af en Jærnanepostmester, medens det Kontoret underlagte Personale er bosiddende dels i Fredericia, dels i de andre jyske Byer, hvorfra Banerne udgaar. Ved Telegrafvæsenet er ansat 1 Telegrafbestyrer, 2 Underbestyrere, 19 Kontrollører, 85 mandl. og 49 kvindelige Assistentter, 27 mandl. og 2 kvindelige Medhjælpere samt 3 Telefonister. Ved Toldvæsenet er ansat en Toldforvalter, 1 Kontrollør, 6 Assistentter, 2 Medhjælpere og 3 Betjente; der er stationeret 1 Overtoldbetjent i Skærbæk, samt Opsynsmænd i Trelde og paa Lyngsodde.

Jærnbaner. Da Fredericia er det vigtigste Jærbaneknudepunkt i Jylland, gives de jyske Stambaners Historie her, idet der dog om Enkeltheder ved de sønderjyske Stambaner henvises til „De sønderjyske Landsdele“. Spørgsmaalet om en Bane fra Rendsborg over Flensborg og midt igennem Nørrejylland over Silkeborg og Viborg til Limfjorden fremkom allerede 1846 i de jyske Stænder, og Forslaget fik deres Anbefaling, men mødte Indvendinger fra Befolkningens Side, navnlig fra

de østjyske Købstæder. Efter Krigen optoges Forhandlingerne igen paa Grundlag af de af den engelske Jærnbaneentreprenør Sir Morton Peto udarbejdede Forslag; ved Lov af $\frac{4}{3}$ 1857 fik Peto Koncession (samt en Statsrentegaranti) paa en Tværbane Aarhus-Viborg-Venøbugten med Sidebane til Randers. Koncessionen blev dog atter ophævet ved Lov af $\frac{10}{3}$ 1861. Ved denne fastsloges den jyske Stambane som en Østbane Vamdrup (senere til Landgrænsen ved Farris)-Aalborg, berørende alle Købstæderne, medens dog Strækningen Vejle-Aarhus foreløbig forblev uafgjort, samt en Tværbane Langaa-Struer-Holstebro; Peto overtog Bygningen som Entreprenør. Ved Lov af $\frac{26}{6}$ 1866 fastsloges Linien Vejle-Horsens Vest om Skanderborg til Aarhus. Hele Banenettet (Farris-Aalborg 294 km, Langaa-Holstebro 120 km) anlagdes i Sektioner og aabnedes efterhaanden: Aarhus-Randers 1862, Langaa-Viborg 1863, Viborg-Skive 1864, Skive-Struer 1865, Vamdrup-Fredericia og Struer-Holstebro 1866, Fredericia-Aarhus 1868 og Randers-Aalborg 1869. Ved Lov af $\frac{14}{3}$ 1867 bemyndigedes Regeringen til selv at overtage Driften, indtil hele Anlægget var færdigt, hvilket den gjorde fra $\frac{1}{4}$ 1867; senere forlængedes denne Bemyndigelse ved flere Love. Staten fik den halve Ekspropriationssum erstattet ved en aarl. Ligning af 1 Kr. pr. Td. H. i de af Banen berørte Amter og 33 Øre pr. Individ i de berørte Købstæder; ved de senere Anlæg voksede Udgiften hertil, saa at Kommunerne først 1889-90 fik afbetalt den dem paahvilende Gæld. Allerede inden dette Banenet var fuldendt, fastsloges nye Baner, nemlig ved Lov af $\frac{24}{4}$ 1868 flg. 4 Baner: 1) Nørre-Sundby-Hjørring-Frederikshavn, 2) Skanderborg-Silkeborg, 3) Holstebro-Ringkøbing-Varde-Esbjærg (hvis Havn samtidig besluttedes anlagt) og 4) fra Vestbanen til Vamdrup, hvis Retning (Esbjærg-Lunderskov) fastsloges ved Lov af $\frac{14}{5}$ 1870. Vendsysselbanen var 80,6 km (om Broen over Limfjorden se V p. 517), Silkeborgbanen 31 km (se p. 141). Ved Lov af $\frac{28}{5}$ 1870 fastsloges Dampfærgeanlæg ved Strib og Fredericia, som fuldendtes 1872. Dampfærgehavnen i Fredericia, V. for Byens Havn, er kun tilgængelig for Statsbanernes Skibe; den har 3,8 m Vand. Om Anlægget af Vest- og Sydbanen blev der først sluttet Kontrakt efter Vendsyssel- og Silkeborgbanens Fuldendelse. Vestbanen var 132, Sydbanen 55 km, og ved Lov af $\frac{10}{4}$ 1873 suppleredes den sidste med en Sidebane fra Bramming til Ribe (17 km); samtlige disse 204 km blev færdige 1874-75; Banen Ribe-Landgrænsen (6 km) fik Tietgen Koncession paa $\frac{17}{4}$ 1886; den aabnedes Nov. 1887, og Staten overtog straks Driften; fra $\frac{1}{7}$ 1896 er den Statsbane. — Om de senere anlagte Statsbanestrækninger se under de enkelte Byer. I nyere Tid har der været arbejdet paa at faa lagt Dobbeltspor paa Hovedruterne; 2. Spor paa Fredericia-Tavlov toges i Brug $\frac{25}{4}$ 1908, og i Driftsaaret 19 $\frac{24}{25}$ er fuldført et 2. Spor paa Strækningen Vejle-Davgaard, medens der arbejdes paa Anlæg af et 2. Spor paa Strækningerne Tavlov-Lunderskov, Lunderskov-Esbjærg, Fredericia-Vejle og Davgaard-Hasselager. Ved Lov Nr. 75 af $\frac{29}{3}$ 1924 vedtoges Anlæg af en Bro over Lille-Bælt, hvoraf bl. a. vil følge en Omlægning af Fredericia Station (se p. 474). — I Driftsaaret 19 $\frac{24}{25}$ befordredes med Statsbanerne fra Fredericia 229,241 Personer. Totalvægten af den med Statsbanerne fra F. befordrede Mængde af Gods og Kreaturer udgjorde 127,261 og den ankomne Mængde 26,457 Tons.

Fredericia staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med København, samt foruden ved Statsbanernes Færgefart tillige i Motorfærgeforbindelse med Strib.

Historie. Fredericia hører til Landets yngre Byer, og hele dens Plan viser, at den er opstaaet ved et Magtsprog, idet allerede Chr. IV, belært af Kejserkrigens Erfaringer, tænkte paa at beskytte Nørrejylland ved en Fæstning, der samtidig kunde sikre For-

bindelsen mellem Halvøen og Fyn, og fra 1629 syslede Konge og Regering med Planer herom. Chr. IV tænkte først paa Hovens Odde i Gudsø Vig, hvorhen Kolding skulde flyttes, men opgav igen Tanken. I Slutningen af 1630erne blev Spørgsmaalet paany brændende, og man valgte Lyngsodde ved Snoghøj, hvor Skovene 1638 ryddedes for at give Plads for Fæstningen, og en befæstet Lejr opførtes værnet mod Landsiden af Grave og Skanser. (Se herom K. C. Rockstroh, i Saml. til jysk Historie 3. R. IV p. 290 fig.). Januar 1644 faldt denne Lejr efter 3 Dages Beskydning i Thorstons Hænder, medens Anders Bille med Hovedmassen af sin Armé reddede sig over til Fyn. Dermed opgaves Snoghøjegnen, og Blikket vendtes mod Bersodde, hvor allerede Svenskerne havde opkastet en Forskansning, og som Danskerne erobrede senere paa Aaret 1644 og straks tog fat paa at sætte i bedre Stand. Med Fr. III's Tronbestigelse kom der Fart i Planerne. Anlægget af Byen blev begyndt 1649. Først maatte Grunden gøres tjenlig til Bebyggelse, Skoven omhugges, Kær og Sumpe opfyldes, og de tre Landsbyer, Kirkebyen Ullerup samt Hannerup og Hyby, nedrives. Den ¹⁵/₁₂ 1650 udstedte Kongen Privilegier for den nye By, der skulde give Fremmede Lyst til at bosætte sig i den, thi Bønderne i de nedlagte Landsbyer, der meget mod deres Villie omskabtes til Borgere i den nye By, fyldte ikke ret meget paa det store Terræn, der blev udlagt til Bebyggelse. De vigtigste af disse Privilegier var Frigivelse, for et Tidsrum af 50 Aar fra Brevets Dato for alle Skatter, Byrder og Afgifter, som ellers var alm. i de danske Købstæder, Toldfrihed i samme Tidsrum for alle døde Varer, som ind- eller udskebides i Byen, og Indførselsforbud mod alle industrielle Produkter, som fremstilledes i Byen selv. Endelig fik alle Udlandinge, som nedsatte sig her, lige Del med Landets egne Børn i disse Rettigheder. For at styrke Befæstningen og spærre Bæltet begyndte Byen ogsaa at befæste den ligeoverfor liggende Stribs Odde, som efter Dronningen skulde hedde Sophieodde (Fæstningen: Amaliaborg), men Planen blev dog snart opgivet.

Den første købstadsmæssige Bebyggelse rejste sig i den østlige, højeste Del af Byen mellem den nuvæ. Bjærggade og Stranden, og her lagde Kongen selv ²⁰/₅ 1655 Grundstenen til Byens Kirke, opført af Bindingsværk og helliget Trefoldigheden. Et Raadhus var tidl. opført paa det nordvestl. Hjørne af den nuv. Oldenborggade og Kongensgade og et midlertidigt Kirkerum indrettet her. Byens første Præst blev den tidl. Sognepræst i Ullerup. Adel og Rigsraad støttede den fremvoksende By ved at bygge anseelige Privatuse og grundmurede Gaarde, og de mange offentlige Arbejder og militære Anlæg gav Arbejde til mange Hænder.

Voldene begyndte at rejse sig 1652 i en Halvbue fra Strand til Strand, 4090 m langs Indersiden og med en Radius paa 1337 m, vistnok efter Planer af Ingeniørofficeren Gotfred Hoffmann, der ligeledes udarbejdede Planerne for Byens Anlæg. Mellem de 24 lige og paa hinanden vinkelrette Gader blev der afstukket to Torve, Kongens Torv, det nuv. Akseltorv og Dronningens Torv, der fra Vendersg. strakte sig til Norgesg. mellem Fynsg. og Oldenborggade. Imellem Prinsessegade og Gothersgade skulde en Kanal, Kongens Kanal, føre ind fra Bæltet op til Sjællandsgade og langs denne til Dronningens Kanal, der mellem Bjærggade og Dalegade gik fra Jyllandsgade til Sundegade. De to Kanaler forbandtes endvidere ved Tværkanaler, i Syd ved Sundegade og midtvejs ved en Kanal, der mellem Fynsgade og Oldenborggade førte op til Dronningens Torv. Paa de to af lange Øer, der fremkom mellem Tværkanalerne og de to Længdekanaler, skulde der lægges Tøjhus, Børs og Værft. Navnet Frederiksodde anvendtes først i 1651. Krigen i 1657 gjorde ingen Forandring med Hensyn til Arbejds Gang; ingen tænkte, at Fæstningen saa hurtigt skulde komme til at staa sin Prøve. Hen paa Sommeren saa det dog ud til at skulle blive til Alvor, Svenskerne rykkede under General Wrangel op gennem Sønderjylland og stod ²⁴/₈ foran Voldene, hvor den danske Konge og Dronning var tilstede og overværede, at det første Angreb blev afslaaet. Svenskerne paabegyndte nu en Belejring, trak alle disponible Tropper til sig, udspejdede (ved Erik Dahlberg) den endnu uferdige Fæstning og stormede endelig med 5000 Mand Natten mellem 23. og 24. Oktober. Inde i Fæstningen, hvis Besætning var alt for lille til at forsvare den, blev man fuldstændig overrumplet. Paa Nordfronten ved Kongens Port holdt Ejler Holck en Tid Stand, og ligeledes paa Sydfronten blev der kæmpet med stor Tapperhed af de jyske Dragoner, men efter at Svenskernes Kærnetropper havde borthugget Palisaderne, saa Rytteriet kunde omgaa Fæstningsværkerne, var Modstanden brudt. Men ude paa Kirkegaarden, dækket af Kirken i Ryggen, hvor nu en Sten er rejst med et Sværd og en Krans, holdt endnu en lille Skare jyske Dragoner Stand og nægtede at overgive sig. De faldt til sidste Mand. Svenskerne anrettede i „førsta furie“ et vildt Blodbad og hærgede og ødelagde Byen i Bund og Grund. Svenskerne forblev i Byen ogsaa efter

Freden i Roskilde indtil det nye Fredsbrud 1658. De stak i Marts 1659 den ulykkelige By i Brand, da det rygtedes, at Brandenborgerne og Polakkerne rykkede frem som den danske Konges Forbundsfæller, og trak sig tilbage til den stærkt befæstede Skanse (Kastellet), men rømmede den Natten til $18/5$. Midt i Juni blev den igen besat af svenske Tropper, men det blev kun en kort Visit, og $29/6$ blev den endelig igen besat af de Danske. Byen havde da lidt forfærdeligt og var ødelagt i Bund og Grund.

Trods Ødelæggelsen var det imidlertid stadig en Fæstning. Med stor Kraft toges fat paa Genrejsningen, idet Arbejdet lededes af den indkaldte hollandske Ingeniør, Henrik Rysenstein, og større og mægtigere end forhen rejste Voldene sig paany, og Bersodde-Skansens omdannedes til et stærkt Citadel i Stjerneform med Volde, Grave og Bastioner. Medens Fæstningen sattes i Stand, strømmede Folk atter til Nybyggerstaden, og de store Planer toges atter op. 1661 fik Byen Rettighed som Stabelstad og 20 Aars Skattefrihed, saaledes at Borgerne de første 10 Aar slap helt, de næste 10 Aar med halv Told og Accise, og iøvrigt var fri for alle andre Afgifter. Der fastsattes 2 ugentlige Torvedage og 2 Aarsmarkeder, og Middelfart Færgested flyttedes til Strib-Frederiksodde. Gratis Byggegrund og Jordlod i Marken anvistes fremdeles, og $22/4$ 1664 omdøbtes Byen til Fredericia i Stedet for Frederiksodde. 1665 fik Magistraten Overret, et nyt Bygge-kort udfærdigedes $14/11$ s. A. og stadfæstedes paany 1725 af Fr. IV. Fr. III blev ikke træt af stadig at finde nye Fordele for den By, han selv havde bygget, og 1670 betænkte han den med yderligere Benaadninger. Efter Fr. III's Død stadfæstede Chr. V alle de Fredericia forundte Privilegier, der samledes i Privilegierne af $9/6$ 1674, der yderligere fastsloges og forøgedes i Privilegierne af $11/3$ 1682, der med sine 25 Artikler blev Byens faste Grundlov, og som tog Sigte paa at befordre dens Udvikling til Storstad. Landets Forarmelse efter Svenskekrigen bevirkede imidlertid, at Staten ikke kunde yde nogen virksom Hjælp til Byens Opkomst, og de mange Anordninger og Benaadninger gjorde ikke den tilsigtede Nytte; Tilgangen af Folk blev ikke saa stor som ventet (i 1672 havde Byen 1591 Indb.). Skattefriheden blev hurtigt brudt, men værst af alt var, at Byens fornemste Rettighed, Stabelretten, kun blev et tomt Ord paa Papiret, fordi Forudsætningen for dens Udnyttelse, en Havn, manglede. Gang paa Gang rejstes Sagen, men først i Beg. af 19. Aarh. saa Byen sin Drøm gaa i Opfyldelse og fik en Havn. Som det gik med Havnen, gik det med Byen i sin Helhed. Dens Historie gennem det meste af 200 Aar blev en lang Kæde af Skuffelser, fejlslagne Forhaabninger og Kamp mod Fattigdom og Haabløshed. Stadens Styrelse kom hurtig i Hænderne paa Spekulanter og Fallenter; de daarligste Elementer banede sig Vej til Overfladen paa alle Omraader. Slendrian, Korruption og bundløs Uorden raadede i alle Styrelsens Grene, og alt forsømtes. Da Byen i 1682 overlodes til sig selv, var alt Opløsning og Forvirring.

Som et af Midlerne til at fremme Indbyggerantallets Vækst gav Privilegierne med en for Tiden enestaaende Tolerance Ret til fri Religionsøvelse saavel for Jøder som for Kristne, selv om disse sidste „ej saa lige“ bekendte sig til den augsburgske Konfession. Den første Jøde tog Borgerskab 1679, men allerede tidligere har der været bosat Jøder i Byen. I Tiden 1676-1700 tog 313 nye Borgere Borgerskab, deriblandt 14 Jøder. Til de store Højtider strømmede der altid en Mængde Jøder til Byen fra Fyn og Jylland, „hvorfor Fredericia er som Jerusalem i Jylland“. I 1700 var der kun 4 jødiske Familier, i 1769 over 30 med 140 Personer, „og formeres daglig“. Allerede 1714 købte de en Gaard, i Riddergade, der indrettedes til Synagoge i 1719. 1753 ombyggedes den. Rime-ligvis ogsaa i 1719 fik de deres egen Kirkegaard. Synagogen ombyggedes igen 1865, maaske som Følge af Beskadigelse i Krigen, og indviedes paany $27/10$ nævnte Aar. Da Menigheden i Fredericia efterhaanden døde ud, solgtes Synagogen omsider til Nedrivning 1914. Den sidste Gudstjeneste holdtes $11/10$ 1902 paa Forsoningsdagen.

De fleste Fremmede var Katolikker. Allerede 1674 var der oprettet en katolsk Mission i Fredericia, sandsynligvis for de Soldater, der var kommet herind som Hjelpe-tropper. Tolerancen, der vistes fra den lutherske Gejstligheds Side, var dog stærkt be-grænset, og der var, Religionsfriheden tiltrods, idelige Stridigheder. En værdifuld For-øgelse fik Fredericias Befolkning ved de Reformerte Flygtninges Indvandring i 1720. Det var en fransk Officer, Oberstløjtnant du Boulet, der havde interesseret sig for sine Trostæller i Mark Brandenburg, Efterkommere af en Del Huguenotter, der var flygtet fra Frankrig efter det nantiske Edikts Ophævelse. Af den preussiske Regering blev de for-ulempet paa forskellig Maade, og da den begyndte at udskrive deres Sønner til Soldater, besluttede de at udvandre. I nævnte Aar kom først en Skare paa 84, senere endnu 60 Personer, ialt 30 Familier, og samme Aar i Novbr. fik de deres Privilegier. I 1767 var

deres Tal vokset til 50 Familier „og havde været endnu talrigere, hvis de ikke Tid efter anden havde skikket en Del fra sig som Plantører til Slagelse, Roskilde og andre Købstæder“. De nye Borgere var nemlig væsentligst Tobaksplantører og fik anvist det ubebyggede Terræn mellem Kastellet og Byen til Marker og Plantager. 1797 var der 112 Familier med 540 Personer. Om disse nøjsomme og arbejdsomme Folk hed det, at „de vide at forene gode Sæder med maadelige Vilkaar og Fattigdom“. Mindre heldig var den Tilvækst, Byen fik gennem Asylretten, Jus Asyli, der aabnede Portene for udenlandske Fallenter og Misgerningsmænd, ja endog Manddrabere, som mod at betale 4 Rdlr. til Byens Magistrat om Aaret og i 10 Aar forblive bosat i Byen, opnaaede Borgerskab. Dog kunde de, mod atter at betale 4 Rdlr. faa Rejsepas, saa de kunde drage rundt i Kongeriget og Hertugdømmerne og besøge alle Markeder. Denne Asylret havde til Følge, at Borgerne i de andre danske Byer betragtede alle Fredericiamændene som Gavtyve, og endnu længe efter, at den var ophævet, hvilket skete 1821, kunde man i Jylland høre det Mundheld: „Gud fri os for at komme til Frederits“. 1740 nedsatte Chr. VI en Kommission til Undersøgelse af Byens Forhold. Den arbejdede i 3 Aar, afslørede Korruption og Slendrian paa alle Omraader, luftede lidt ud hist og forbedrede lidt her, men fandt ikke ind til Roden af Ondet: den manglende Havn. Bebyggelsen stod i nøje Samklang med det øvrige. Forudsætningen for at faa en Jordlod i Marken var den, at der opførtes „en god Købstadbygning“ i Byen. Dette fortolkedes med al ønskelig Liberalitet, og Staden fyldtes med en Hoben faldefærdige Rønner, hvis eneste Bestemmelse var at give Ejeren Adkomst til den indbringende Jordlod i Marken. I hele Byen fandtes kun 3 grundmurede Huse.

1759 blev Hans de Hofman Præsident for Byen. Han bragte Orden i Styrelsen, fik et nyt Raadhus opført og forsøgte 1767 at skaffe Byen en Havn. 1769 havde Byen 2582 Indb. (med Garnisonen). Da det mislykkedes, maatte ogsaa denne dygtige Mands Bestræbelser forblive resultatløse, og da han 1773 fratraadte for at overtage Embedet som Amtmand over Koldinghus Amt, gik det atter som forhen. I Slutn. af det attende og Begyndelsen af det nittende Aarh. saa det en Overgang ud til at lysne for Fredericia. En ikke helt ringe Fabriksvirksomhed var ved Regeringens Foranstaltninger kaldt til Live, og da Byen i 1808 ved Justitsraad Bruuns Initiativ endelig fik en Havn, voksede ogsaa Handelslivet op. Den alm. Nedgangsperiode efter Statsbankerotten 1813, der selvsagt maatte sætte dybe Spor i et saa lidet underbygget og modstandsdygtigt Samfund, kvalte imidlertid hurtigt alle Spirer til Fremvækst. Havnen kom ikke til at svare til Forventningerne, og i 1826 berettes, at det kunde betale sig at udskibe Varerne i Snoghøj og pr. Vogn føre dem til Fredericia. Byens Præg vedblev at være landsbyagtig, med lave og uanselige Huse; med udstrakte Enge, Sumpdrag og Korn- og Kartoffelmarker indenfor selve Voldene. Bebyggelsen samlede sig særlig mod N. og NV., men selv indenfor de tættere Bebyggelse henlaa store tomme Pladser og Marker. Den Del af Gaderne, der strakte sig ud over de ubebyggede Marker og Sumpe, var uden Brolægning, vejagtig og i ussel Forfatning.

Ved Krigens Udbrud 1848 var Fæstningen i en saa daarlig Tilstand, at man slet ikke tænkte paa at forsvare den, og Fjenden besatte den uden Modstand i Beg. af Maj; i de flg. Dage beskødes Kastellet og Fæstningen af de danske, hvorved bl. a. Tøjhuset led Skade, og da Fjenden kort efter ved Ruslands Trusler blev tvungen til at rømme Nørrejylland, blev F. atter besat af de danske. Under Vaabenstilstanden blev imidlertid den forfaldne Fæstning istandsat; Arbejderne begyndte Febr. 1849, og Oberst Lunding blev dens Kommandant. Den $14/4$ blev Fæstningen erklæret i Belejringstilstand, og efter Træningen ved Gudsø $7/8$ trak General Bülow sig med Hovedhæren tilbage til Fredericia og derfra over til Fyn, og Fæstningen indesluttedes af Slesvigholstenerne under General Bonin, der bombarderede den 16. til 19. Maj, uden dog at tilføje den stor Skade. Fjenden søgte ogsaa at beskyde den Skibsbro, der var bygget paa Østfronten, og hvorved de danske havde Forbindelse med Fyn, idet Besætningen, der bestod af 5 Batailloner, paa bestemte Tider afløstes fra Hovedkvarteret i Fyn. Planen om at ødelægge Broen blev dog forpurret ved et energisk Udfald, som Lunding foretog $30/6$, og endelig fandt Bülow det belejlige Øjeblik at være kommet til at foretage et Hovedangreb paa Fjenden. Til Schleppegrells og Moltkes Brigader, som stod paa Fyn, sluttede sig en Del af de Mezas fra Als og Ryes fra Nørrejylland, og i de første Dage af Juli overskibedes samtlige Tropper til Fr. (de sidste ankom om Aftenen 5. Juli), nemlig 3., 4., 5. og 6. Brigade, i alt 19,000 Mand og 48 Kanoner, foruden 4000 Mands Besætningsstropper. Fredag Morgen Kl. 1 den 6. Juli begyndte Slaget, idet Avantgarden under de Meza rykkede ud af Kongens Port og en Udfaldsport tæt V. for den, efterfulgt af Schleppegrells Bri-

gade, medens højre Fløj under Rye og Moltke rykkede ud ligeledes af Kongens Port, men gik langs Stranden; Bülow ledede hele Slaget som Overgeneral. Efter nogle Timers heftig Kamp, under hvilken Avantgardens Stilling i Begyndelsen var meget kritisk, var Fjenderne fordrevne fra alle deres Skanser, og Kl. 3 $\frac{1}{2}$ gav Bonin, der forgæves havde forsøgt et Modangreb, Ordre til Tilbagetog. Kampen fortsattes dog endnu nogle Timer med Forfølgelse af Fjenden. De danske havde foruden en Del Skyts og Ammunition taget omtr. 1600 Fanger; men Sejren var ogsaa dyrekøbt; 33 Officerer, deribl. Rye, og 479 Mand var faldne, og 42 Officerer og 1302 Mand saarede, et Tab, der var ikke saa lidt større end Fjendernes.

Fredericia kom sig forbavsende hurtigt efter Krigens Rædsler og endnu inden 1849 var forbi, var 150 af de beskadigede Huse istandsatte og 31 nye opførte. Den alm. Opblomstring overalt efter Krigsaarene, der var fremkaldt af den nye Frihedstid og af de store Opfindelser, Dampmaskinen og Telegrafen, mærkedes ogsaa i Fredericia. Næringslivet begyndte igen at florere, Bevidstheden om den afgørende Rolle, Byen havde spillet i de store Begivenheder, højnede Selvtilliden og Vovemodet. Da kom Pengekrisen i 1857, og det gik som i 1813. Fredericia rantes særlig haardt, fordi det store Prisfald navnlig ramte Landbrugets Produkter, og Fredericia var jo fremdeles først og fremmest en Avlsbrugerby. Med 1864 var Fredericias Skæbnetime paany inde. 8. Marts lagde Preusserne og snart efter Østrigerne sig foran Fæstningen. Fra 19.-21. Marts bombarderede Byen, 128 Huse og Gaarde lagdes i Ruiner, og mange civile dræbtes. Den 25. April rømmedes Fæstningen og besattes kort efter af Østrigerne. Paany var Fredericia i over et halvt Aar i Fjendevold. Indbyggerne flygtede til Fyn eller andetsteds hen, deres Hjem lagdes øde; hvad ikke var skudt ned eller brændt blev paa anden Maade ødelagt. Vinduer og Døre itusloges, og alt af Værdi blev plyndret og bortslået.

Det blev Jærnbanen, der gav Fredericia den afgørende Mulighed for at hævde sig i Kampen for Tilværelsen. Det skyldes i ikke ringe Grad Amtmanden over Vejle Amt, Orla Lehmanns Indflydelse, at Fredericia blev Knudepunktet for Jyllands og Fyns Jærnbaner. Følgerne viste sig hurtigt. Den alm. Opgangsperiode under og efter den franske Krig hjalp til, og i Løbet af de følgende Aartier var Byen i stærk Opkomst. Hele Kvarterer nybyggedes, og Gader anlagdes, udlagte var de jo forlængst. Det tyvende Aarhundrede har set denne Udvikling fortsættes. Demarkationstvangens Ophævelse sprængte de sidste snærende Baand og muliggjorde nye Kvarterers Opstaaen udenfor Voldene. Havneanlæggene har muliggjort Handelens og Industriens Udvikling, Købestævnet har bidraget meget til at drage Folk til Byen, og denne er i det hele i stadig Fremgang.

Som gammel Fæstning har Byen tidligere haft stærk Garnison; omkr. 1747 laa her af Rytteri 3. (før 5.) Jyske Stab og 3 Kompagnier og en Del Infanteri, 1767 Jyske Dragonregiments Stab og 2 Eskadroner; 1785 laa her Jyske Infanteriregiment, 1817 Fynske Infanteriregiment.

Før 1857 opkrævedes der i Fredericia Strømtold af de Skibe, der passerede Lille-Bælt.

I Fredericia er født Søhelten Peter Buhl 1789-1812, Digteren Carl Brosbøll (Carit Etlar, 1816-1900), Forfatterinden Magdalene Thoresen (1819-1903), Filosofen Hans Brøchner (1820-75) og Politikeren Peter Daniel Bruun (1796-1864).

Litt.: Stabelstaden Fredericias Privilegier af 11. Marts 1682 (Fr. 1917). — J. N. Wilse, Fuldstændig Beskrivelse af Stapel-Staden Fr., Kbh. 1767. — N. C. Viborg, Samlinger af Forordninger og Rescripter angaaende Fr., 1797. — B. Bruun, Beskrivelse over Industriens Tilstand i Fr. og Omegn, Kbh. 1815. — E. P. Rosendahl, Optegnelser fra Fr., Skolefetteretninger. 1840-41, Nykøbing F. — Slaget ved Fr., fremstill. ved en dansk Officer, Kbh. 1849. — Budde-Lund, Fr.'s Armering, Indeslutning, Bombardement samt Forsvar, Kbh. 1856. — O. Lehmann, Ved Indvielsen af det nye Raadhus i Fr., i „Imellem Sessionerne“, Vejle 1861. — C. F. Møller, Nogle hist. Optegnelser om Fr. i 17. og 18. Aarh., Fredericia 1882. — V. Berg (?: Fr. Mejdel), Smaa Bidrag til Fr.'s Kultur og ældste Hist., Fredericia 1883. — Lidt om den katolske Menighed i Fr., i nord. Ugebl. f. Katholske Kristne 1886. — Fr. og Omegn (Danske Byer og deres Mænd), Kbh. 1889. — O. Lund, Livet i en Provinsby ved Aarh.'s Midte, Kbh. 1899. — C. C. Clausen, Fr. og Omegn, Kbh. 1899. — G. Aarslev, Paa Fr. Vold, Kbh. 1899. — H. C. Bønnelycke, Fra Belejringsstiden i Fr., Kbh. 1899. — Festskrift i Anl. af Fredericiaslagets Halvtredsarsdag, Aarhus 1899. — Axel Liljefalk, Frederiksoddes første Dage, i Vejle Amts Aarb. 1907. — S. Forf., Borgm. Hans Jørgensen, sst. 1913. — Aage Bremholm, Fra Prinsens Ophold i Fr., sst. 1912. — Hugo Matthiessen, Bøddelboligen, sst. 1910. — S. Forf., Gammelt Fredericia-Liv, sst. 1909. — S. Forf., Fr. ældste Raadstuer og Fængsler, sst. 1910. — C. Behrend, Om Tobaksavlten i Fr. i det 18. Aarh., sst. 1908.

— A. Heymann, Fr. og dens jødiske Menighed, sst. 1905. — S. Forf., Gl. Gravminder paa den ældste jødiske Begravelsespl. i Fr., sst. 1917. — A. Bremholm, Borgervæbn. i Fr., sst. 1920. — S. Forf., Gl. Fredericia-Minder, sst. 1910. — S. Forf., Erindr. fra Fr.s Belejring i 1848, sst. 1911. — Chr. Petresch Christensen, Fr. Kbst. og dens Indb. ved 1735, sst. 1924. — C. V. Hansen, Kampen om Ejendomsretten til de ubebyggede Jorder i og ved Fr., sst. 1919. — S. Forf., Fr. Handelsstands Hist., Fr. 1916. — Chr. Jørgensen, Nogle Fredericia-Officerer omkr. 1848, i Vejle Amts Aarb. 1914. — J. J. Ravn, Det gl. Ullerup Sogn, sst. 1910. — Hugo Matthiessen, Lidt om Ullerup Sogn, sst. 1910. — S. Forf., Fredericia 1650-1760, Kbh. 1911.

Kolding.

1421

Kolding Købstad ligger i Brusk Herred under $55^{\circ} 29' 30,62''$ n. Br. og $3^{\circ} 6' 14''$ v. L. for Kbh. — $9^{\circ} 28' 26''$ ø. L. f. Grw. — (beregnet for Herkulesstøtten paa Koldinghus' Taarn). Den ligger meget smukt ved det endeste af Kolding Fjord i Kolding Aadal paa et lavt Terræn, men mod N. og S. omgivet af temmelig høje Bakker, hvorfra der er smuk Udsigt over Byen og Fjorden; saaledes lige N. for Byen Slotsbanken, 22 m, paa hvilken den imponerende Slotsruin knejser højt over Byen; ved Byens nordvestl. Udkant ligger Tivoli, 52 m, og mod

S. hæver Seest Bakker sig med Stejlebjærg, 39 m. Mod N. falder Slotsbanken af til den c. 12 ha store Slotssø, der dog hører til Landdistriktet. Byen ligger paa begge Sider af Aaen (det meste dog N. for den), over hvilken der fører flere Broer (vestligst, ved Platangade, en 1925 opf. Buebro af Beton, der afløste en 1886 bygget privat Træbro, som dog 1899 var overtaget af Kommunen, og S. for denne bygges 1926 Viadukt under Banen, derefter ved Søndergade en 1808 af Granitkvadre opført, gentagne Gange udvidet Bro, østligere Nybro, opf. 1909, udvidet 1922, Gadebroen ved Havnepladsen, opf. 1919, og Træbroen ved Dæmningen til Tved Strand, opf. 1921, samt 3 Jærnbanebroer). Byen, hvis ældste Del ligger mellem Slotssøen og Aaen, synes i ældre Tid at have ligget paa 6 Banker eller Høje, omgivet af sumpede Enge og Vandløb. Nu er Terrænet dog temmelig jævnt, stigende fra Aaen baade mod S. og N. Byen ligger omtr. 19 km VSV. for Fredericia, 23 km SSV. for Vejle og 27,5 km N. for Haderslev (ad Jærnbanen henh. 21, 48 og 51 km). Byens Udstrækning N.-S. og Ø.-V. er c. 2 km. Den ældre Del af